

บทที่ 6

ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัย

การวิจัยเพื่อสำรวจและสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิด บทบาทและการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม ด้วยการประยุกต์หลักการวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ (qualitative meta research) โดยได้บูรณาการแนวคิดพุทธปรัชญากับศาสตร์แห่งการตีความทางสังคมเพื่อให้ความหมายเชิงอภิมานในปรากฏการณ์ทางสังคมในทุกชั้นตอนตั้งแต่จุดมุ่งหมายของการวิจัยจนถึงข้อค้นพบ ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นกรอบมโนทัศน์เชิงทฤษฎีในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัย (findings of findings) ทั้ง 39 เรื่อง ด้วยหวังว่า ผลจากการสำรวจและสังเคราะห์งานวิจัยในครั้งนี้ จะเป็นแนวทางหนึ่งเพื่อกระตุ้นให้ประชาคมนักวิจัยที่สนใจงานด้านพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสังคมแบบองค์รวมทั้งแนวคิด บทบาทและการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมได้ตระหนักและดำเนินการศึกษาวิจัยที่เป็นประโยชน์ ไม่ซ้ำซ้อนกับงานวิจัยที่ผ่านมา อีกทั้งสามารถสร้างสรรค์งานวิจัยที่มีคุณภาพมาใช้ประโยชน์ในการเติมเต็มหรือเสริมสร้างองค์ความรู้ในส่วนที่ขาดหายไป หรือใช้ผลการวิจัยเป็นองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลแก่ทุกฝ่ายทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค

การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนา นักวิจัยหรือผู้ที่มีส่วนร่วมจะต้องสามารถบูรณาการแนวคิดทางพุทธปรัชญาและศาสตร์สาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์หรือสวัสดิการสังคม ให้เป็นองค์ความรู้ที่เป็นหนึ่งเดียวในการปฏิบัติ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า “พุทธบูรณาการศาสตร์” จึงจะประสบความสำเร็จตามความประสงค์ได้ทั้งในระดับปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคมส่วนรวม

การอิงอยู่กับหลักพุทธปรัชญาหรือหลักการทั่ว ๆ ไปเพียงหนึ่งเดียว เป็นการยากยิ่งที่จะแก้ไขปัญหาและการพัฒนาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจ เพราะสองเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับหลายส่วนของชีวิตทางสังคม ในเรื่องนี้มีผลการวิจัยในอดีตหลายเรื่องเพื่อยืนยันปัญหาและการพัฒนาดังกล่าว รวมทั้งมีการนำเสนอแนวคิด ยุทธศาสตร์ เพื่อหาทางออกร่วมกันจนนำไปสู่ความสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้น ในการนำเสนอองค์ความรู้เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จบนฐานพุทธบูรณาการศาสตร์ดังกล่าว ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัยและข้อสรุปจากงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 39 เรื่อง สามารถจำแนกข้อค้นพบออกเป็น 4 ประเด็นหลัก คือ (1) แนวคิดพุทธปรัชญา: ความเข้าใจหลักการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ

และสิ่งแวดลอม (2) บทบาทพระสงฆ์: ความคาดหวังของสังคมโลกาภิวัตน์ (3) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ และ (4) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม: เป้าหมายการพัฒนาเชิงพุทธปรัชญา ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

แนวคิดพุทธปรัชญา: ความเข้าใจหลักการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดลอม

การทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ในหลักการทางพุทธปรัชญาเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นไม่น้อยไปกว่าการนำไปปฏิบัติ เพราะถ้าหากปฏิบัติโดยไร้ทิศทางที่ถูกต้อง จะนำไปสู่ความเสียหายทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่หลักใหญ่ใจความสำคัญของพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักกันในนาม “โอวาทปาฏิโมกข์” หรือหลักแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลทั้งทางกาย-ใจ ด้วยการ “ละชั่ว ประพฤติดี ทำใจให้ผ่องใส” หลักนี้เป็นฐานมั่นคงมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นฐานส่งต่อไปถึงปรัชญาทางการเมืองและเศรษฐกิจของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองและเศรษฐกิจภาคประชาชน (ชนบท) ดังที่ปรากฏแก่สายตาตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน

พุทธปรัชญาในการมองสังคมและความจริงทางสังคม

จากหลักการดังกล่าวนำไปสู่การทำความเข้าใจปรัชญาพื้นฐานว่า แท้ที่จริงพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) มีการมองโลกและสังคมเป็นเช่นใดเพื่อเปิดตาแห่งปัญญาญาณให้สว่างมองเห็นแนวทางแห่งการพัฒนาตนเองและสังคมทั้งทางกาย-วาจา-ใจ จริงอยู่พุทธปรัชญาในการมองโลกและประสบการณ์ของเขาและเธอจะเน้นให้ความสำคัญทั้งกาย-วาจา-ใจ ซึ่งมีความหมายมากกว่าการให้เสรีภาพตามแนวปรัชญาเสรีนิยม และมีอุดมการณ์ทางสังคมที่เด่นชัดว่า จะต้องเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขทั้งของตนเองและบุคคลอื่น ให้ความสำคัญคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานที่พึงมีของมนุษย์ มุ่งให้เกิดความเสมอภาคกันและยุติธรรม โดยทำนองนี้ พุทธปรัชญาจึงให้ความสำคัญแก่ระบบการพัฒนาแบบองค์รวมหรือที่เรียกว่า “การพัฒนาแบบบูรณาการ” ที่ต้องคำนึงถึงกรอบโครงสร้างการพัฒนาหลายมิติ ทั้งมิติธรรมชาติแวดล้อม มิติมนุษย์ และมิติสังคมส่วนรวม (พระมหาอุทัย ศรสวัสดิ์, 2533, น. 122-124; สุวิดา แสงสีหนาท, 2549, น. 475-476) ด้วยเหตุที่การพัฒนามนุษย์และสังคมมีความสัมพันธ์กับหลายเหตุปัจจัยดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกและประสบการณ์มนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการมองสังคมและความจริงทางสังคมของพุทธปรัชญา เราจึงต้องย้อนกลับไปสู่ท่าทีของพุทธปรัชญาที่มีต่อความรู้/ความจริงทางสังคมที่

เรียกในทางภาษาปรัชญาว่า “ญาณวิทยา” หรือ ทศนะเกี่ยวกับความรู้/ความจริง ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับ ผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้ และวิธีวิทยาในการแสวงหาความรู้ด้วย

จากการสำรวจวิจัยในครั้งนี้ พบงานวิจัยที่ได้แสดงถึงข้อค้นพบที่เด่นชัดว่าด้วยญาณวิทยาทางพุทธปรัชญาที่มีต่อความรู้/ความจริงทางสังคมหรือในการสำรวจสังเคราะห์งานวิจัยนี้ เรียกว่า “การพัฒนาสังคม” อยู่ 2 เรื่อง ได้แก่ ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่? ของ ลักษณะวัฒน์ ปาละรัตน์ (2535) และ ทฤษฎีความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาท ของ ชาญณรงค์ บุญหนุน (2540) ทั้งสองเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของนักวิจัยในการทำ ความเข้าใจทั้งญาณวิทยา ภาววิทยาและวิธีวิทยา เพื่อการวินิจฉัยความรู้/ความจริงทางสังคมอัน สามารถบอกได้ว่า พุทธปรัชญาเป็นเช่นใด จะต้องคำนึงถึงบริบทของคำที่ใช้เป็นกรณี ๆ ไป ใช้การ จำแนกและแยกประเด็นให้ชัดเจนแล้วตอบ ”แบบวิภาษวาท” และด้วยการใช้วิธีการดังกล่าว เราก็ จะตอบปัญหาญาณวิทยาในพุทธปรัชญาที่มีทศนะต่อสังคมและความจริงทางสังคมได้ (หรือที่ ลักษณะวัฒน์ เรียกว่า “ประสบการณ์”) โดยข้อค้นพบจากงานวิจัยในประเด็นนี้ ลักษณะวัฒน์ ปาละรัตน์ (2535, น. 368) กล่าวไว้ว่า

ในกรณีที่ “ประสบการณ์” ของพุทธปรัชญาใช้ในความหมายกว้าง คือ หมายถึง ทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสกับประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส และ พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ในฐานะเป็นพื้นฐานและที่มาของความรู้ โดยไม่ได้ปฏิเสธบทบาทของเหตุผลในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็เห็นว่า เหตุผลมีบทบาทรอง สำหรับในกรณีที่เราใช้ “ประสบการณ์นิยม” ตามความหมายอย่างอ่อน คือถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทก็จัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม แต่ในกรณีที่ เราใช้ “ประสบการณ์นิยม” ในความหมายที่เคร่งครัดว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็น ที่มาของความรู้ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญา ก็ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นประสบการณ์นิยม ในทศนะพุทธปรัชญาต่อการมองความรู้/ความจริงทางสังคมหรือประสบการณ์นี้

ชาญณรงค์ บุญหนุน (2540, น. 191-201) ได้กล่าวเสริมไว้อย่างน่าฟัง ถึงแม้จะดูแตกต่างจาก ลักษณะวัฒน์ บ้างบางประการ แต่โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ก็มีข้อค้นพบที่สอดคล้องกัน โดย ชาญณรงค์ เรียกว่า “พุทธปรัชญาสังคมนิยมเชิงปฏิบัตินิยม” ที่บอกว่าแตกต่างบ้างบางประการนั้น ก็เพราะว่า ชาญณรงค์ มองพุทธปรัชญาเกี่ยวกับความรู้/ความจริงว่ามาจากประสบการณ์ก็จริง แต่มาจาก ประสบการณ์ที่เป็นกลางระหว่างสัมพัทธนิยมกับสัมบูรณ์นิยม ส่วน ลักษณะวัฒน์ มองว่า

ประสบการณ์อยู่ในแนวเดียวกันกับสัมพัทธนิยม ซึ่งการมองที่แตกต่างกันนี้จะนำไปสู่ทัศนะที่มีต่อความรู้/ความจริงเชิงพุทธปรัชญาที่แตกต่างกันด้วย

จากข้อค้นพบที่แตกต่างกันเล็กน้อยนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า พุทธปรัชญาเป็นสังคมนิยมเชิงปฏิบัตินิยม ซึ่งดูจะคล้ายคลึงกับปรัชญาสังคมนิยมและปฏิบัตินิยม (Realism and Pragmatism) แต่พุทธปรัชญาไม่ได้มีแนวคิดและการปฏิบัติในแนวสังคมนิยมและปฏิบัตินิยมอย่างลงตัว หากมีแนวคิดและการปฏิบัติเป็นอัตลักษณ์ของตัวเอง หรือที่ ชาญณรงค์ เรียกว่า “สังคมนิยมเชิงปฏิบัตินิยม/ทฤษฎีความจริงแบบวิภาษวาท” ที่ตระหนักถึงความสำคัญของการค้นหาความจริง แม้ความจริงจะดูเหมือนอยู่ไกลเกินที่มนุษย์จะสามารถบรรลุได้ แต่พุทธปรัชญาที่ตระหนักว่า ด้วยวิธีการแสวงหาความจริงแบบอาศัยประสบการณ์เชิงปฏิบัติ ในที่สุดก็จะค้นพบความจริง (การพัฒนาไปสู่ความเจริญทั้งกาย-วาจา-ใจ) การให้เหตุผลเชิงปฏิบัติจึงเป็นการเปิดกว้างให้ทุกอย่างได้ถูกทดสอบและตัดสินด้วยประสบการณ์ของปัจเจก (กลุ่ม ชุมชน สังคม) ด้วยตระหนักว่า การยืนยันอย่างเด็ดขาดลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นอาจผิดพลาดได้ อันจะนำไปสู่การพัฒนา (หรือที่เรียกทางพุทธปรัชญาว่า “ประโยชน์”) ด้านต่าง ๆ ทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

พุทธปรัชญาที่สัมพันธ์กับระบบการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

ด้วยเหตุผลที่พุทธปรัชญามีความเกี่ยวข้องกับทั้งระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอย่างแยกไม่ออก จึงเกิดงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่พยายามศึกษาค้นคว้าหลักพุทธปรัชญาที่สามารถตอบโจทย์การวิจัย กล่าวคือ จะมีแนวคิดทางพุทธปรัชญาอะไรที่สามารถนำไปปรับประยุกต์กับสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ และได้ข้อค้นพบที่สรุปได้ว่า จุดเริ่มต้นของระบบการพัฒนาโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ทางสังคม ทั้งโครงสร้างส่วนบน (แบบความคิดที่แสดงด้วยระบบกรรมสิทธิ์ กฎหมาย หรือการเมืองการปกครอง เป็นต้น) ส่วนล่าง (สัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับสังคมในเชิงรูปธรรม) และโครงสร้างส่วนลึก (ความรู้สึกร่วม/จิตวิญญาณที่มีต่อโครงสร้างส่วนอื่น) จะต้องเริ่มมองที่ “ปัญหาหรือจุดบกพร่องของระบบ” แล้วหาทางออกเพื่อระบบเหล่านั้น แนวทางเลือกหนึ่งของทางออก ก็คือ คำสอนทางพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยระบบการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ศึกษาระดับแนวคิดพุทธปรัชญาในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 6 เรื่อง ที่กลุ่มนักวิจัยเสนอทางออกของระบบที่มีปัญหาว่า จะต้องเริ่มที่โครงสร้างส่วนลึกของมนุษย์และสังคมที่เกี่ยวข้องกับระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม และต้องมองให้ลึกลงไปถึงระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง หรือเรียกในทางพุทธปรัชญาว่า “ระบบปัจจุจสมุปบาท” ที่แสดงให้เห็นถึง

ความเกิดขึ้น ดำรงอยู่ ความหมดไปของปัญหาระบบต่าง ๆ หรือแสดงให้เห็นถึงสาเหตุ ผล และวิธีการแก้ปัญหาของระบบทั้งหลายโดยอาศัยหลักอริยสัจ เมื่อมนุษย์และสังคมมองเห็นรากเหง้าของปัญหาระบบตามพุทธปรัชญาเช่นนี้แล้ว พุทธปรัชญาจึงได้เสนอทางออกจากระบบที่มีปัญหาเหล่านั้น โดยข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวคิดและขบวนการประชาสังคมของพุทธศาสนาในสังคมไทย (หลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516-ปัจจุบัน) ของ พระมหาวิญญู ผลเจริญ (2544, น. 369) ได้เสนอทางออกหนึ่งที่เรียกว่า “ขบวนการประชาสังคม” ที่อาศัยแนวคิดทางพุทธปรัชญาเป็นแนวทางหลักในการแก้ปัญหาระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม นักวิจัยกล่าวไว้ว่า

ความเป็นประชาสังคมขึ้นอยู่กับความสำนึกที่เป็นอิสระที่ผู้คนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และพร้อมที่จะใช้ศักยภาพของตนเพื่อพัฒนาให้ส่วนรวมดีขึ้น ความเป็นประชาสังคมมีที่ว่างสำหรับเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ขณะเดียวกันก็คำนึงถึงความต้องการของกลุ่มหรือของส่วนรวมได้ด้วย... ความเป็นประชาสังคมในพุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงหลักอย่างหนึ่งว่า โดยที่แท้ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนพึ่งพาอาศัยกัน ไม่มีอะไรที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเองโดยไม่พึ่งพาสິงอื่น ในสังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน มนุษย์จะต้องพึ่งพากันเองและต้องพึ่งพาสິงอื่น ๆ นอกตัวมนุษย์ ทั้งที่เป็นธรรมชาติแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ รวมถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเองด้วย สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อถึงกันหมด มนุษย์จึงต้องรู้เหตุปัจจัยแห่งความเจริญและความเสื่อมของธรรมชาติและสังคม จึงจะสามารถปรับแต่งวิถีชีวิตของตนและวิถีสังคมให้เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้าได้

การแก้ปัญหาแบบบูรณาการด้วยแนวคิดและขบวนการประชาสังคมเพื่อการพัฒนาทุกระบบในลักษณะนี้ พระมหาวิญญู ผลเจริญ (2544, น. 348-368) ได้เสนอไว้หลัก ๆ 8 แนวทางด้วยกัน ตั้งแต่ผู้มีอิทธิพลต่อกระบวนการคิดของสังคม เช่น พุทธทาสภิกขุ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และ ประเวศ วะสี ไปจนถึงกลุ่ม/ขบวนการประชาสังคมที่มีบทบาทต่อสังคมจริง ๆ เช่น กลุ่มอิติน้อย กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสังคม เป็นต้น และแนวทางหนึ่งที่ต่างออกไปในการแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาสังคมดังกล่าว ก็คือ การเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปพุทธศาสนา ทั้งนี้มีเหตุผลมาจากความอ่อนแอของสถาบันศาสนานั้นเอง ตราบใดที่สถาบันศาสนาอ่อนแอ การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคมย่อมไม่ได้ผลอยู่ตราบนั้น

จากแนวทางการแก้ปัญหาเพื่อพัฒนาแบบบูรณาการในโครงสร้างส่วนลึกของมนุษย์ และสังคม นำไปสู่การเสนอแนวโน้มและทิศทางใหม่เพื่อการพัฒนาสังคม (ไทย) ในโครงสร้าง ส่วนบนและส่วนล่างที่มีความสอดคล้องกันกับผลการวิจัยของพระมหาวิญญัตถ์กล่าวข้างต้น คือ ข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาพุทธกับแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศไทย ของ ศุภชัย สุวรรณสุทธิ (2538, น. 167-170) ซึ่งนักวิจัยเรียกแนวทางการพัฒนานี้ว่า “ปธานสังขาร” หรือ หลักแห่งความเพียรสร้างสรรค์ ในโครงสร้างของระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม แบบบูรณาการว่า จะต้องคำนวณถึง “ต้นทุนทางสังคม” (social cost) โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัก พุทธปรัชญาที่ได้รับผลกระทบอย่างวิกฤตจากปัญหาสังคมด้านการเมือง เศรษฐกิจ และ สิ่งแวดล้อม (การหันหลังให้แก่พุทธศาสนา) รวมทั้งต้นทุนค่าเสียโอกาส (opportunity cost) ที่ เกิดขึ้นเนื่องจากการสูญเสียโอกาสในการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ที่ควร จะพัฒนาไปในลักษณะที่สมดุล ตลอดจนความเสื่อมทรามของสภาพจิตใจ (spiritual cost) ของ คนในสังคมไทยที่อยู่ในภาวะนำวิตกจนทำให้ขาดศีลธรรมประจำใจ สูญเสียความงดงามด้านจิตใจ จนแทบไม่มี “มนุษยภาพ” หลงเหลืออยู่ ต้นทุนการสูญเสียดังกล่าวไม่สามารถวัดเป็นตัวเลขได้ ด้วยเทคนิคเชิงปริมาณ หากแต่ต้องหยุดคิดพิจารณาด้วยปัญญา (โยนิโสมนสิการ) แล้วหา ทางแก้ไขให้ทัน่วงที่ด้วยหลักพุทธปรัชญาเชิงบูรณาการที่เรียกว่า “หลักปฏิจสมุปบาท”

หลักการบูรณาการ: ทิศทางใหม่ในการพัฒนาสังคม

ทิศทางในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน (สังคมไทย) จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ชัดเจนทั้งใน ระดับจุลภาคและมหภาค กล่าวคือ “สันติสุข” (peace) นั้นหมายความว่า สังคมจะต้องแก้ปัญหา ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการเมืองปัจจุบันที่ขาดเสถียรภาพอย่างรุนแรงจนถึงขั้นวิกฤตอันเกิดจาก ปัญหาคารขาดความยุติธรรมในสังคมอันมีสาเหตุมาจากหลายเหตุปัจจัยทั้งปัจเจกบุคคลและ องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร และการเมืองภาคประชาชนที่ยังขาดข้อมูลสารสนเทศที่เพียงพอที่ เป็นต้นทุนในการวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

เมื่อทราบถึงปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศแล้ว สังคมจึงต้องกำหนด วิธีการใหม่ที่จะเป็นแนวนโยบายในการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ประเทศไทยให้ก้าวหน้าไปทุก ๆ ด้านอย่างชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอนและสมดุล โดยเป้าหมายการพัฒนาเริ่มที่ตัวมนุษย์ พัฒนามนุษย์ ที่เป็นทรัพยากรทางสังคมที่มีคุณค่าที่สุดให้มีศักยภาพในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านจิตใจที่ ต้องอาศัยหลักปฏิจสมุปบาทที่ถือว่าเป็นหลักในการพัฒนาเชิงบูรณาการ (หรือนัยตรงกันข้าม ก็คือ การแก้ไขปัญหาระบบนั่นเอง)

ข้อค้นพบจากงานวิจัยของ ศุภชัย สุวรรณสุทธิ (2538, น. 152-160) พบว่า การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวสอนให้คนมีความเชื่อตรงต่อคำสอนดั้งเดิมของพุทธปรัชญา กล่าวคือ เชื่อในชาตินี้ชาติหน้าว่า ทำกรรมอย่างไรจะต้องได้รับผลของกรรมอย่างนั้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งความเชื่อดังนี้ถูกละเลยอย่างมากในปัจจุบัน จึงทำให้ประเทศไม่พัฒนาเท่าที่ควร เมื่อทำความเข้าใจให้ถูกเป็นสัมมาทิฐิแล้ว ที่ขาดเสียมิได้สังคมจะต้องให้ความสำคัญแก่ระบบศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และคุณธรรม ควบคู่ไปกับการพัฒนาจิตใจที่จะทำให้คุณค่าและความงดงามของความเป็นมนุษย์กลับคืนมาสู่สังคม (ไทย) ขนานไปกับความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ถือว่าเป็นตัวแบบ (model) ของการพัฒนาประเทศ (ไทย) ในยุคโลกาภิวัตน์ จากหลักการบูรณาการ: ทิศทางใหม่ในการพัฒนาสังคมนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมบนฐานพุทธปรัชญาเชิงบูรณาการ

เพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายการพัฒนาสังคมที่ตั้งเอาไว้ได้อย่างได้ผล จึงต้องมียุทธศาสตร์ในการพัฒนาบนฐานพุทธปรัชญา (ปัจจุสมุปบาท) ผลจากการสังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยของนักวิจัยกลุ่มหนึ่ง เช่น ศุภชัย สุวรรณสุทธิ (2538, น. 161-166) ทำให้ทราบว่า จะต้องดำเนินการอย่างบูรณาการทั้งในเรื่องของญาณวิทยาเชิงพุทธกล่าวคือ การเรียนรู้ของสังคมจะต้องไปถึงระดับปัญญาทั้งโลกียะและโลกุตระ มีจิตสำนึกในการเรียนรู้ทั้งเรื่องธรรมชาติแวดล้อม สังคมไทยตลอดถึงสังคมโลก รู้หลักศาสนาของตัวเองพร้อมทั้งนำหลักการต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตัวเองและคนอื่น ความรู้เรื่องญาณวิทยาที่ให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ทางสังคมนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญของยุทธศาสตร์ประเภทอื่น ๆ ทั้งหมด ดังนั้น จึงควรสร้างเครือข่ายของผู้เชี่ยวชาญให้มากพอ และคอยช่วยเหลือการดำเนินการในยุทธศาสตร์ด้านอื่น ๆ โดยควรปรุงวิธีคิดใหม่ให้คิดแบบปฏิสัมพันธ์พลวัตตามหลักปัจจุสมุปบาทหรือหลักแห่งเหตุปัจจัยที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันจึงจะนำไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์การพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญแก่ระบบครอบครัวที่ถือว่าเป็นฐานทางสติปัญญาและศีลธรรม/จริยธรรมของชาติ อันจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งโครงสร้างของสังคม ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม จากครอบครัวนำไปสู่การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ที่ถือว่าเป็นฐานของสังคมอารยะ (civil society) และประชาธิปไตย เพราะการบูรณาการกันขององค์ประกอบ 3 ประการ คือ ธรรม การเรียนรู้ และการจัดการ ที่เรียกว่า “ชุมชนาภิวัตน์” ดังนั้น จึงควรส่งเสริมให้มีการรวมตัวกันเป็นองค์การชุมชนชาวบ้าน ส่งเสริมให้ชุมชนจัดการเรื่องของตนเองให้มากที่สุดและเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ซึ่งจะทำให้สังคมและธรรมชาติเกิดสันติสุข รวมถึงระบบการเมือง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองภาคประชาชน) และเศรษฐกิจด้วย

ผลการสังเคราะห์ยังชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาระบบการศึกษาก็เป็นเรื่องที่มีความจำเป็นเร่งด่วน จัดเป็นวาระแห่งชาติทุกยุคสมัย แสดงให้เห็นว่าระบบการศึกษาของสังคมไทยย่ำอยู่กับที่ สอนให้คนคิดไม่เป็น พูดไม่เป็น และทำไม่เป็น ดังนั้น จริยธรรมที่จะเป็นเครื่องแสดงออกถึงความเป็นผู้มีการศึกษาจึงไม่เกิด ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและการรักษาสิ่งแวดล้อม ในเรื่องนี้พุทธปรัชญาแสดงทัศนคติว่า สังคมจะต้องพัฒนาให้ครบมิติของระบบการศึกษา คือ จะต้องมั่งมีทั้งมิติทางกาย สังคม จิต และปัญญา (ปัญญาญาณ) ด้วยการศึกษากจากการสัมผัสผัสความจริง (สมมติ-ปรมาตม์) การศึกษากจากการคิด และการศึกษากจากการเจริญสติ (ความรู้เท่าทันสถานการณ์)

การเรียนรู้ในองค์กรและบทบาทของกองทัพก็สำคัญ โดยผู้ที่อยู่ในองค์กรทุกประเภท ควรได้รับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นองค์กรรัฐหรือเอกชน ซึ่งจะเป็นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงควรส่งเสริมการเรียนรู้ให้องค์กรทุกประเภทดังกล่าว อีกทั้งควรปรับปรุงบทบาทของกองทัพให้เป็นสถาบันพัฒนาคนไปพร้อมกับการดำรงสมรรถนะการสู้รบ โดยกองทัพสามารถตั้งสถาบันอุดมศึกษาเพื่อเป็นเครื่องพัฒนาสติปัญญาของคนทั้งชาติได้ โดยพัฒนาการศึกษาได้ในทุกระดับเพื่อเป็นการให้โอกาสแก่ผู้เสียเปรียบทางสังคมที่เข้ามาในกองทัพ เช่น ทหารเกณฑ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจน

สื่อสารมวลชนเป็นผู้ที่มีอิทธิพลอย่างมากในสังคมปัจจุบัน ทั้งต่อกระบวนการคิด พฤติกรรมการแสดงออกทั้งกาย-วาจา-ใจ ซึ่งปัญหาสังคมที่ปรากฏให้เห็นตามหน้าหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ และสื่ออื่น ๆ ก็ดี สาเหตุหนึ่งที่สำคัญมาจากการนำเสนอข่าวของสื่อต่าง ๆ นั่นเอง ดังนั้น จึงต้องมีการพัฒนาระบบการสื่อสารเพื่อให้เกิดสติปัญญาแก่คนในชาติ ด้วยการบริหารจัดการสื่อ การพัฒนาคุณภาพของผู้สื่อ เช่น ศิลปิน นักกีฬา รวมถึงเนื้อหาและวิธีการสื่อที่มีความสอดคล้องเหมาะสมแก่เด็ก-ผู้ใหญ่ ซึ่งปัจจุบันถือว่า ดีขึ้นในระดับหนึ่งเพราะมีการแนะนำว่า อะไรควร-ไม่ควร สำหรับเด็กหรือผู้มีวุฒิภาวะต่ำ

อีกยุทธศาสตร์หนึ่งก็คือว่าเป็นจุดบอดหรือจุดบกพร่องของสังคมไทย คือ การศึกษาวิจัย (research) เพราะไม่เคยมีนโยบายอย่างจริงจัง มีการใช้ทรัพยากรเพื่อการวิจัยน้อย และขาดกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพ แม้ในปัจจุบันก็ยังไม่ได้ดีขึ้นเท่าที่ควร แต่ก็ถือว่าดีกว่าสมัยก่อนพอสมควร เพราะมีเจ้าภาพหลักหลายองค์กร เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ร่วมรับผิดชอบต่อการวิจัยทางสังคม เพื่อเป็นองค์ความรู้แก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคม ทั้งนี้เป็นเพราะว่าวิทยาศาสตร์พื้นฐานของเราอ่อนแอมาก ซึ่งเป็นตัวถ่วงการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม (การเมือง สิ่งแวดล้อม) และจะทำให้สังคมไทยไม่สามารถหลุดพ้นจากการพึ่งพาและเสียเปรียบประเทศที่เข้มแข็งทางสติปัญญา มากกว่า ขณะนี้เยาวชนของไทยไม่มีจินตภาพของการเป็นนักวิทยาศาสตร์หรือนักวิจัยเก่ง ๆ ซึ่งเป็นจินตภาพที่บิดเบี้ยวในสังคมอันทำให้สังคมเสียดุลยภาพ

อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในการดำเนินการเพื่อสร้างเสถียรภาพทางสังคมทั้งวงจร ก็คือ การจัดการเพื่อความเข้มแข็งทางปัญญา ซึ่งการจัดการให้เกิดประสิทธิภavnนำไปสู่ประสิทธิภavnนั้นจะต้องทำให้ครบวงจรทั้ง 3 ประการ คือ (1) ในระดับโครงสร้างส่วนบน เช่น รัฐ องค์กรธุรกิจขนาดใหญ่ ต้องให้ความร่วมมือ (2) การประสานการทำแผนพัฒนาของทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาสังคม และ (3) การมีกลไกตรวจสอบประเมินผล เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่สอดคล้องกับข้อค้นพบของ ศุภชัย ก็คือ ข้อค้นพบของ สุวิตา แสงสีหนาท (2549, น. 479-504) เรื่อง “ภูมิปัญญาบูรณาการบนฐานคิดพุทธปรัชญา: ยุทธศาสตร์ทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทย” กล่าวคือ การที่สังคม (ไทย) จะก้าวไปสู่การพัฒนาอย่างแท้จริงนั้นจะต้องมีระบบการพัฒนาที่นักวิจัยเรียกว่า “ยุทธศาสตร์บูรณาการแห่งการพัฒนาสังคมไทย” โดยเน้นที่องค์ประกอบแห่งการพัฒนา 4 รูปแบบ ตั้งแต่โครงสร้างส่วนเล็ก (จิตสำนึก) โครงสร้างส่วนบน (สังคม) และโครงสร้างส่วนล่าง (บุคคล ชุมชน) ได้แก่ (1) ยุทธศาสตร์การเปลี่ยนสำนึกของมนุษย์ หมายถึง การชี้ให้เห็นทุกข์และเหตุเกิดของทุกข์ (ทุกข์-สมุทัย) เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อสภาวะธรรม ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนจิตสำนึกโดยธรรมชาติ (หรืออย่างที เปาโล แพร์ (1921-1997) เรียกว่า “การปลุกจิตสำนึก”) ดังนั้น ยุทธศาสตร์การเปลี่ยนจิตสำนึกจึงไม่ใช้การบังคับ (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวเล็ก (ระดับบุคคลและชุมชน) หมายถึง การพัฒนาที่เน้นมนุษย์เป็นแกนกลาง โดยใช้จริยธรรมขั้นพื้นฐานในการพัฒนา ได้แก่ ศีลและเมตตา โดยมีนโยบายว่าทุกกิจกรรม คือ การพัฒนาตนเอง-ชุมชน เชื่อมโยงกับระบบต่าง ๆ ทางสังคม ทั้งระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม (3) ยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวกว้าง (ระดับสังคม) หมายถึง การพัฒนาที่ต้องเป็นไปใน 2 ทิศทาง คือ พลังเครือข่ายแห่งความรักทั้งต่อตนเอง ชุมชน สังคม และการแบ่งปันประโยชน์แก่สังคมภายนอกด้วยความเคารพต่อทุกชีวิต การให้ความรู้เพื่อการพึ่งตนเอง การบ่มเพาะความดีของมนุษย์ และ (4) ยุทธศาสตร์บูรณาการแห่งการพัฒนาต่อระบบทุนนิยมโลก หมายถึง ยุทธศาสตร์ที่บูรณาการยุทธศาสตร์ทั้ง 3 เข้าด้วยกัน เพื่อแสดงท่าทีต่อระบบทุนนิยมโลกหรือโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ การรู้รอบระดับจักรวาลทัศน์ การมีพลังเครือข่ายประเทศพันธมิตร จุดยืนประเทศแห่งการพัฒนาจิตใจ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศบนฐานศีลธรรมและความรัก และมีกระบวนการกลั่นกรองด้วยศีล

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเชิงทฤษฎีว่า ยุทธศาสตร์บูรณาการแห่งการพัฒนาสังคมไทยของ สุวิตา เปรียบเทียบกับ ศุภชัย เป็นยุทธศาสตร์ที่มีองค์ประกอบครบทุกด้าน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม แต่ข้อเสนอของศุภชัยมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากกว่า ทั้งในระดับโครงสร้างส่วนบน ส่วนล่าง และส่วนเล็ก เพราะเป็นยุทธศาสตร์ที่ไม่เป็นเชิงอุดมคติจนเกินไป ส่วนยุทธศาสตร์ตามข้อเสนอของสุวิตาพบว่า มีความได้เปรียบตรงที่เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ได้มาจากการสัมผัสประชากรในการวิจัยโดยตรง แต่เป็นเพียงข้อมูลบางด้านของระบบสังคมใหญ่ที่เมื่อ

นำมาปฏิบัติจริง ๆ อาจจะไม่ได้อะไรเลย ทั้งนี้เพราะเป็นยุทธศาสตร์ที่มีความเป็นนามธรรมสูง ถึงแม้จะมีข้อมูลเชิงประจักษ์จากกรณีศึกษาทั้งสามกลุ่มก็ตาม (สันติอโศก ขบวนการสรรโวทัย มูลนิธิพุทธฉือจี้) เนื่องด้วยเป็นพุทธกระบวนทัศน์ที่มีหลักปฏิบัติที่แยกออกไปจากพุทธกระบวนทัศน์กระแสหลัก (พุทธเถรวาท) ไกลพอสมควร และเมื่อปฏิสัมพันธ์กับพุทธกระบวนทัศน์กระแสหลัก อาจจะเป็นเพียงเลี้ยวส่วนแห่งความสำเร็จที่ยากแก่การยอมรับ ทั้งในทัศนะเรื่องญาณวิทยา ภาววิทยา และวิธีวิทยา แต่ถ้าไม่พึ่งพิงจากสามหลักนี้นัก ก็ถือว่าการนำเสนอยุทธศาสตร์ต่อการพัฒนาสังคม (ไทย) ที่มีความน่าสนใจทีเดียว

อย่างไรก็ตาม เมื่อจะกล่าวโดยสรุปจาก แนวคิดพุทธปรัชญา: ความเข้าใจหลักการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่เห็นผลเป็นรูปธรรมครบองค์ประกอบทั้ง 3 ประการ กล่าวคือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ (หลักการ วิธีการ และอุดมการณ์) จะสอดคล้องกับข้อค้นพบเรื่อง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย ของ สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล (2534, น. 172-173) กล่าวคือ มนุษย์และสังคมจะต้องให้ความสำคัญแก่ระบบจริยธรรมทั้งของปัจเจกและส่วนรวม หรือที่นักวิจัยเรียกว่า “จริยธรรมพื้นฐานสู่จริยธรรมสังคม” ทั้งนี้เพื่อเป็นการเปลี่ยนผ่านระบบการปฏิบัติของปัจเจกสู่การปฏิบัติของสังคมเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคม ในที่นี้ ก็คือ “ศีล 5” นั่นเอง ได้แก่ (1) หลักความเมตตาและกรุณา (2) หลักความมีประสิทธิภาพในการบริโภคและใช้ทรัพยากร (3) หลักความเสมอภาค (4) หลักความเคารพในสิทธิการรับรู้สารสนเทศ และ (5) หลักความมีประสิทธิภาพและมีเหตุผลทางการผลิต

เพื่อให้เห็นความชัดเจนของยุทธศาสตร์บูรณาการแห่งการพัฒนาสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ที่อยู่บนฐานของหลักการฝึกตน 3 ประการ (ไตรสิกขา) คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เริ่มด้วยความมีเมตตากรุณาต่อกันจนถึงความรอบรู้ในระดับจักรวาลทัศน์ ผู้วิจัยจะได้เสนอแผนภูมิที่ 6.1 ต่อไป

หลักการทั้งห้าประการบ่งชี้ถึงภาคปฏิบัติทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม โดยต้องถือปฏิบัติหรือกระทำให้เกิดขึ้นพร้อมกัน โดยหลักการที่หนึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในฐานะตัวเปิดพื้นที่สู่หลักการทั้งสี่ประการที่เหลือ กล่าวคือ หากสังคมมิได้ตั้งอยู่บนรากฐานของความเมตตา กรุณาแล้ว เป็นการยากยิ่งที่หลักการอื่น ๆ จะเกิดผลตามมา นอกจากนั้น หลักการที่สองและห้าต่างสนับสนุนซึ่งกันและกันต่อการสร้างระบบเศรษฐกิจ (รวมถึงระบบการเมือง สิ่งแวดล้อม) ที่ถูกต้อง ฉะนั้น สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล (2534, น. 172) จึงได้กล่าวสรุปไว้ว่า

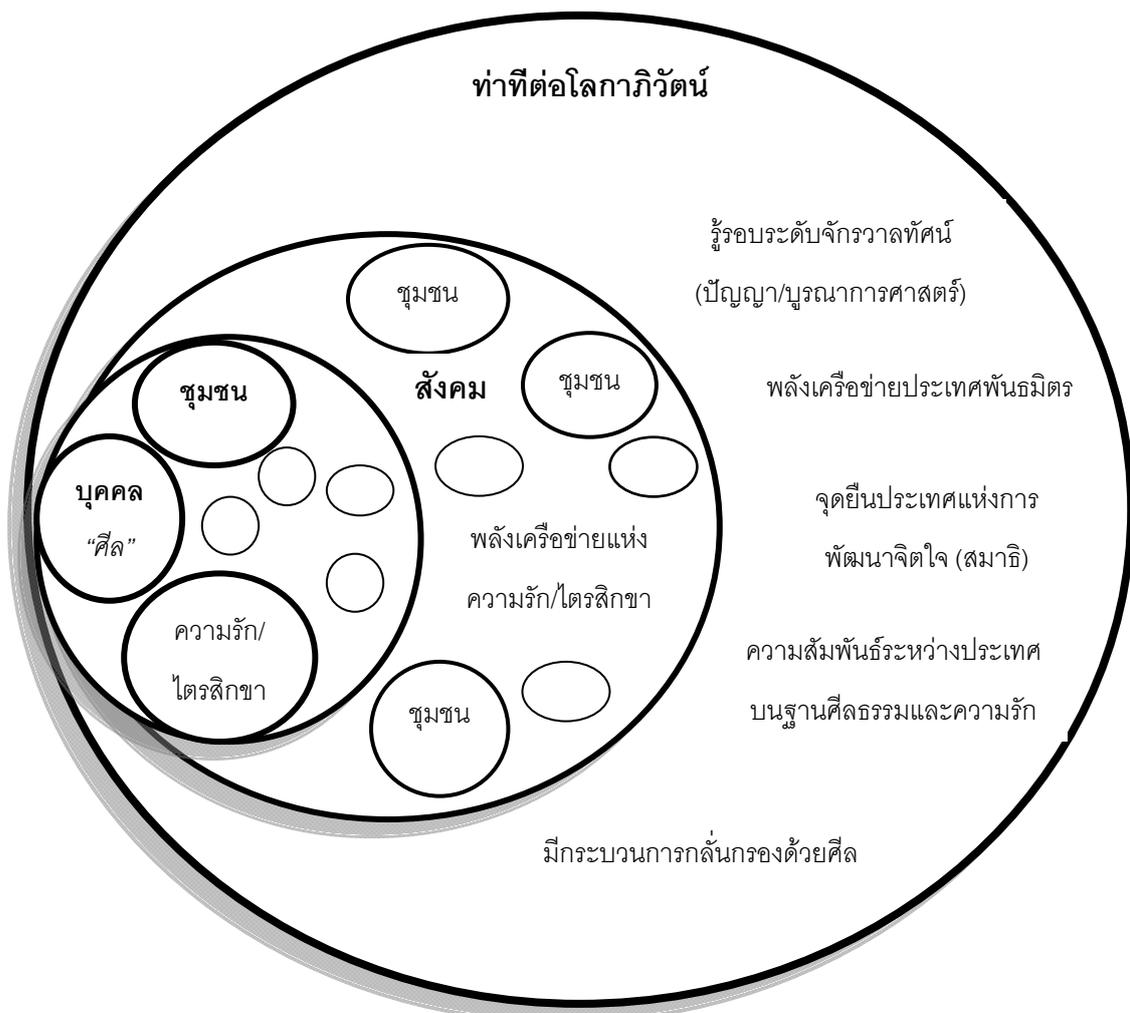
หากสังคมปรากฏลักษณะทั้งห้าประการ ย่อมแสดงถึงว่า ทั้งมนุษย์และสังคมได้ร่วมกันนำความเปลี่ยนแปลงที่ดีมาสร้างเสริมซึ่งกันและกัน โครงสร้างส่วนบนและส่วนล่างของสังคม ซึ่งเคยสร้างแรงกดดันอย่างรุนแรงต่อโครงสร้างทางจิตสำนึก (ส่วนลึก) ของมนุษย์ จะเปลี่ยนแปลงไปสู่การเกื้อหนุนและสร้างดุลยภาพทางโครงสร้างซึ่งกันและกันได้ โดยที่ความขัดแย้งระหว่างจริยธรรมส่วนสังคมและจริยธรรมส่วนบุคคล ระหว่างเสรีภาพกับสมภาพ ระหว่างความเจริญเติบโต

กับความอยู่ดีธรรมทางเศรษฐกิจ (การเมือง สิ่งแวดล้อม) จะค่อย ๆ หดไป และนี่คือสังคมที่ให้ความพึงพอใจสูงสุด (กินดี อยู่ดี มีสันติสุข) แก่ทุกคนอย่างแท้จริง

จากพุทธปรัชญาบูรณาการเชิงนามธรรม นำไปสู่ข้อค้นพบเชิงรูปธรรมจากงานวิจัยเชิงคุณภาพที่แสดงถึงบทบาทของพุทธบริษัทที่ถือว่าเป็นสื่อบุคคลสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ ผู้นำทางภูมิปัญญาพุทธ ที่มีบทบาทอย่างโดดเด่นในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมตามแนวทางพุทธปรัชญาและศาสตร์ร่วมสมัย รวมทั้งแนวทางการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมมิติต่าง ๆ ทั้งในระดับปัจเจก กลุ่ม ชุมชน และสังคม ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 6.1

สรุปพุทธศาสตร์บูรณาการแห่งการพัฒนาสังคมโลกาภิวัตน์

ที่มา: ดัดแปลงจาก สุวิดา แสงสีหนาท (2549, น. 503)

บทบาทพระสงฆ์: ความคาดหวังของสังคมโลกาภิวัตน์

ข้อค้นพบที่ปรากฏในงานวิจัยด้านพุทธปรัชญาเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมในลำดับแรกกระทำในระดับที่เป็นนามธรรมบ่งบอกถึงการทำความเข้าใจขั้นพื้นฐานในหลักการพัฒนาสังคมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ที่ทำให้สังคมมีทิศทางแนวคิดที่ชัดเจน อันส่งผลถึงการปฏิบัติเพื่อบ่มไปสูเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างได้ผล ในขณะเดียวกัน ก็มีผลงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่สนใจแสวงหาความรู้พุทธปรัชญาในระดับรูปธรรม กล่าวคือ การสำรวจบทบาทสถาบันศาสนาหรือพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการบรรเทาทุกข์และสามารถช่วยเหลือสนับสนุนส่งเสริมสังคม/ชุมชนให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ถูกต้อง สามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองด้วยการตั้งเอาหนทางสังคมที่มีอยู่อย่างล้นเหลือกลับมาเป็นบทบาทต่อวิถีชีวิตด้วยการปรับประยุกต์ให้เข้ากับยุคสมัย

ทั้งนี้ เพราะว่าสังคมไทยปัจจุบันอยู่ท่ามกลางปัญหาและวิกฤติทางวัฒนธรรมมากมาย อันเนื่องมาจากการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย ซึ่งสร้างความตึงเครียดและปัญหาความขัดแย้งระหว่างระบบการเมือง เศรษฐกิจแบบตลาด (ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น สิ่งแวดล้อม) กับคุณภาพชีวิตมาโดยตลอด เนื่องจากนโยบายการพัฒนาของรัฐมุ่งให้คุณค่าและความสำคัญไปที่ภาคเศรษฐกิจการเมือง/เศรษฐกิจอุตสาหกรรม เป็นผลให้ภาคอื่น ๆ ทางสังคม เช่น ภาคเศรษฐกิจการเกษตรเกิดความล้มเหลว ยากจน และเป็นฐานรองรับภาคการผลิตอุตสาหกรรม ระบบนิเวศวิทยาได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงและเกิดความบอบช้ำ ในขณะเดียวกัน ระบบการศึกษาของชาติมุ่งผลิตกำลังคนสนองความต้องการกิลเลสตันหาทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ เป็นผลทำให้คุณภาพชีวิตของผู้คนอันหมายถึง “อิสรภาพ” และ “คุณค่า” ของความเป็นมนุษย์ต้องสูญเสียไปกับความสับสนทางค่านิยมสมัยใหม่ที่ตีบตัน ความไม่รู้เท่าทันโลก และสังคมภายใต้การคุกคามของพลังทางการเมือง/เศรษฐกิจที่ไร้จริยธรรม และกระแสความตื่นตัวต่อการจะก่อมลภาวะสมดุลและเป็นปกติทางสังคมกลับคืนมาจึงเกิดขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้พุทธศาสนาและพุทธบริษัทผู้มีเจตจำนงมุ่งต่อความเจริญของสังคมโลกาภิวัตน์ จึงมีส่วนร่วมรับผิดชอบอยู่ด้วย (ดัดแปลงจาก สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล, 2534, น. 173-174)

ดังนั้น ทางออกเบื้องต้นของปัญหาการพัฒนาจึงอยู่ที่สถาบันศาสนา หากกล่าวให้เฉพาะเจาะจงลงไปเห็นจะได้แก่ “พระสงฆ์/สถาบันสงฆ์” ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางจิตวิญญาณ เพราะปฏิบัติที่พระสงฆ์แสดงออกต่อสายตาของสังคมเป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งสิ่งดีงามทั้งปวงทั้งกาย วาจา ใจ เพื่อที่พระสงฆ์/สถาบันสงฆ์จะเป็นสื่อกลางในการเชื่อมรัฐกับราษฎร์เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน โดยจะเปลี่ยนการกำกับและการบังคับให้เป็น

ความร่วมมือ และจะเป็นเครื่องมือควบคุมสังคม เพื่อความแรงกดดันทางการเปลี่ยนแปลงของระบบต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคม (ส่วนบน ส่วนล่าง ส่วนลึก)

หากจะกล่าวให้เฉพาะเจาะจงแล้ว ปัญหาสังคมปัจจุบันทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ล้วนเป็นปัญหาที่เกิดมาจากตัวมนุษย์ จึงต้องเริ่มพัฒนาที่ตัวมนุษย์ เพื่อปรับเปลี่ยนจิตสำนึกให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงาม ซึ่งการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกหรือพฤติกรรมต้องอาศัย “ศรัทธา” เป็นพื้นฐาน ทั้งนี้เนื่องจากศรัทธาเป็นสิ่งที่มีความหมายมากในระยะเวลาเริ่มต้นของกระบวนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์ แล้วจะถูกแทนที่ด้วยปัญญาในที่สุดด้วยกระบวนการพัฒนาดังกล่าว โดยแนวทางนี้ ผู้ที่มีบุคลิกลักษณะเป็นผู้นำที่ประชาชนทุกระดับให้ความศรัทธาและเคารพยอมรับนับถือ ก็คือ “พระสงฆ์” ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อค้นพบจากงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้ศึกษาวิจัยด้านนี้ โดยจำแนกบทบาทของพระสงฆ์ออกเป็นด้านต่าง ๆ เพื่อง่ายต่อการนำเสนอและความเข้าใจ ได้แก่ (1) บทบาทด้านการเมืองในอดีตและปัจจุบัน: หน้าที่ตามพุทธบัญญัติจริงหรือ? (2) บทบาทด้านการพัฒนาชุมชน: ความหวังและทางออก และ (3) บทบาทด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม: พุทธนิเวศวิทยาด้านการควบคุมทางสังคม กล่าวคือ

บทบาทด้านการเมืองในอดีตและปัจจุบัน: หน้าที่ตามพุทธบัญญัติจริงหรือ?

การเมืองดูเหมือนว่าเป็นเรื่องไกลตัวของผู้ที่ถือว่าเป็น “พระสงฆ์” ในสายตาของคนทั่วไป เพราะในสายตาของคนทั่วไปมองว่า พระสงฆ์ คือ ผู้ที่สละขาดแล้วจากโลกภายนอก เป็นผู้ที่มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบและเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณงามความดีที่ทั้งปวง ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับเรื่องการเมือง ที่เป็นเสมือนสมรภูมิรบเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้อง อันอาจจะทำให้พระสงฆ์แปดเปื้อนหรืออาจจะเข้าทำนอง “ไม่ใช่กิจของสงฆ์” หมายความว่า พระสงฆ์ในฐานะปุชนียบุคคลควรวางตัวเป็นกลางทางการเมือง ไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองที่เป็นเรื่องของโลก ถ้าเข้ามายุ่งเกี่ยวจะทำให้พระสงฆ์ไม่อาจจะอยู่ในฐานะของปุชนียบุคคลอีกต่อไปได้ หรือเข้าในทำนองที่ผู้รู้หลายคนกล่าวว่า “ความดีของมนุษย์สิ้นสุดที่การเมือง”

ความเข้าใจและการรับรู้ดังกล่าว ผู้วิจัยมองว่า เป็นเรื่องที่มีองสังคมสงฆ์ด้านเดียว ไม่มองในเชิงบูรณาการทางโครงสร้างสังคมทั้งด้านแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรม ที่เกี่ยวข้องกับทางโลกทั้งในอดีต-ปัจจุบัน เปรียบเสมือนคนมีนัยน์ตาข้างเดียวมองอะไรไม่รอบด้านเหมือนกับคนมีนัยน์ตาสองข้าง ในเรื่องนี้มีผลการวิจัยของ วุฒินันท์ กันทะเตียน (2541, น. 160-169) เรื่อง พระสงฆ์กับการเมือง: แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยปัจจุบัน ที่พบว่า พระสงฆ์กับบทบาทด้านการเมืองเป็นของที่ต้องควบคู่กันไป ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งที่ต้องร่วมรับผิดชอบต่อสังคม

เสนอแนะสิ่งที่ดีงามแก่สังคมในทุก ๆ ด้าน ซึ่งด้านหนึ่ง ก็คือ “การเมือง” การเกี่ยวข้องกับการเมือง นักวิจัยมองว่า เป็นการเผยแพร่ธรรมแนวทางหนึ่งจากการปฏิบัติหน้าที่พระสงฆ์ 4 ประการ คือ ศีลธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรม รักษาธรรม เพราะเป็นการให้สติปัญญาในทางการเมืองแก่ทุกฝ่ายไม่ใช่เพียงนักการเมืองเท่านั้น

ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ด้านการเมืองนี้ นักวิจัยได้ทำการสำรวจจากปราชญ์หลายท่านในวงการพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงและสังคมให้การยอมรับ เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันตภิกขุ) พระราชาธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) ซึ่งมีทัศนะไปในแนวเดียวกันว่า พระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรม มีส่วนทำให้การบริหารบ้านเมืองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและได้ประโยชน์โดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก และบทบาทนี้พระสงฆ์ควรคำนึงถึงข้อบทกฎหมายทางการเมือง เกี่ยวข้องกับการเมืองโดยอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย โดยหน้าที่ของพระสงฆ์ไม่เกี่ยวกับการสมัครรับเลือกตั้งและการหาเสียง เรียกร้องประชาธิปไตย ร่วมเดินขบวน แต่ถ้การเรียกร้องและร่วมเดินขบวนเป็นไปโดยชอบธรรม เป็นการแสดงออกที่ พุทธทาสภิกขุ เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” นั้นย่อมสามารถทำได้ทั้งในกรอบของพระธรรมวินัยและกฎหมายทางบ้านเมือง

งานวิชาการและผลงานวิจัยจำนวนหนึ่งย้ำให้เห็นว่า พระสงฆ์มีความสำคัญต่อสังคมไทยเป็นอย่างมากมาแต่โบราณกาล หากจะนับให้เห็นภาพคงต้องบอกว่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ โดยเหตุที่พระสงฆ์ไม่ได้ทำตนให้เป็นคนเหนือโลกหรือหลุดโลก แต่อยู่กับโลกเป็นที่พึ่งแก่สังคม ทั้งนี้ การเป็นอยู่ของพระสงฆ์ก็เพื่อความสงบสุขของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยปัจจุบัน การเมืองไทยมาถึงทางตันทางสติปัญญาที่หาทางออกไม่เจอ นับว่าช่วงระยะเวลานี้เป็นโอกาสอันดีที่พระสงฆ์จะได้เสนอทางออกแก่สังคม เป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามพุทธบัญญัติที่ว่า “พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขของชนเป็นอันมาก” และตรงกับความหมายของการเมืองในแง่ที่ว่า การเมือง คือ เรื่องการจัดการเพื่อให้คนในบ้านเมืองมีความสุข แต่ถ้าการเมืองในความหมายของอำนาจและผลประโยชน์ พระสงฆ์ควรวางตนเป็นกลาง (ยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย) ไม่ควรจะข้องแวะ มิฉะนั้น จะเกิดความเสื่อมเสียแก่พระสงฆ์และสถาบันสงฆ์ด้วย ดังพุทธพจน์ (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, พระไตรปิฎก เล่มที่ 15, ข้อที่ 183, น. 254) ที่ว่า “ผลกล้วยแล ย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อ ย่อมฆ่าต้นอ้อ สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนลูกในท้องฆ่าแม่ม้าอัศดร ฉะนั้น”

สำหรับกลุ่มตัวอย่างบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรสงฆ์ที่มีความโดดเด่นในการแสดงออกด้านการเมืองเพื่อความชอบธรรม เช่น กลุ่มพระการเมือง ที่มีบทบาทในระหว่างหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516-6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยที่ พระมหาวิญญู ผลเจริญ (2544, น. 250) เรียก

กลุ่มเหล่านี้ว่า “ขบวนการประชาสังคม” ที่มุ่งทำประโยชน์ต่อสังคมตามแนวทางพุทธปรัชญา และ/หรือกลุ่มพระสงฆ์คณะยุวสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ที่มีการเรียกร้องความเป็นธรรมให้คืนสมณศักดิ์แก่พระพิมลธรรม ที่ถูกกีดกันกีดขวางทางการเมืองจนต้องตกเป็นผู้ร้าย คือ ถูกกล่าวหาว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และเป็นภัยร้ายแรงต่อความมั่นคงของรัฐจนกระทั่งถูกถอดสมณศักดิ์ (เนื่องด้วยสมัยนั้นระบบคอมมิวนิสต์กำลังครอบงำสังคมไทย และประชาธิปไตยแบบไทย ๆ หรือที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” กำลังเบ่งบาน การกระทำใด ๆ ที่เป็นการหมิ่นเหม่ต่อความมั่นคงของชาติ ย่อมถูกเหมารวมว่า เป็นพวกคอมมิวนิสต์) คณะยุวสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทยได้กระทำการเคลื่อนไหว โดยได้ชุมนุมเรียกร้อง จนสุดท้ายได้พิสูจน์แล้วว่า ข้อกล่าวหาทั้งหมดนั้นเลื่อนลอย และได้ผลสรุป คือ การคืนสมณศักดิ์แก่พระพิมลธรรม

ส่วนการเคลื่อนไหวทางการเมืองมีผลการวิจัยที่ผ่านมาชี้ว่า ไม่ค่อยมีความเหมาะสมสอดคล้องกับพระธรรมวินัยมากนัก เช่น ข้อค้นพบของ วุฒินันท์ กันทะเตียน (2541) กล่าวคือ การแสดงออกทางการเมืองที่มุ่งไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยไม่คำนึงถึงกรอบพระธรรมวินัย หรือนำพระธรรมวินัยไปใช้บิดเบือนวัตถุประสงค์ ตัวอย่างเช่น กลุ่มพระสงฆ์ 5 รูป ที่นำโดย พระพอง จิรปัญญา ที่ช่วยหาเสียงเลือกตั้งซ่อมที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2518 นั้น นับว่าไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย/พุทธบัญญัติ เพราะทำตนเป็นฝักฝ่ายเสียความเป็นกลาง พระธรรมวินัยวางหลักให้พระสงฆ์เป็นกัลยาณมิตรต่อทุกคน อีกทั้งบทบาทดังกล่าวยังผิดหลักจตุปาริสุทธิศีลข้ออาชีวีปาริสุทธิ และการกล่าวหาเสียงก็มักจะกล่าวเสียดีเสียร้ายซึ่งกันและกันทั้งด้วยวาจาและพฤติกรรมแสดงออก ซึ่งถือว่าผิดสมณวิสัยอย่างมาก ในทางพระธรรมวินัยเรียกบุคคลประเภทนี้ว่า “ผู้มีความปรารถนาลามก” หรือผู้ถูกกิเลสตัณหาครอบงำอย่างรุนแรง

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มพระสงฆ์อีกหลายกลุ่มที่ทำตัวไม่เหมาะสมกับฐานะของตนเอง ซึ่งผลการวิจัยชี้ว่า ผิดหลักพุทธบัญญัติถึงแม้จะไม่ผิดกฎหมายก็ตาม เช่น การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ที่ร่วมเดินขบวนประท้วงกับชาวนาเมื่อ พ.ศ. 2517 การร่วมเดินขบวนนี้มีการตีความไปหลายแนวทาง ถ้ามองในมิติทางการเมืองสมัยใหม่ ก็นับได้ว่าเป็นการแสดงบทบาทตามสิทธิเสรีภาพในฐานะประชาชน แต่ในฐานะพระสงฆ์การมองเพียงเท่านั้นนับว่าเป็นเรื่องที่อันตราย เพราะตามหลักพุทธบัญญัติไม่อนุญาตให้พระสงฆ์แสดงความเป็นทุกข์เป็นสุขด้วยการเป็นผู้กระทำการเสียเอง ที่เรียกว่า “การถูกกดขี่สัจจับไว้” ซึ่งไม่สอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัยที่ห้ามการกระทำเช่นนั้น แม้ว่าในบางสังคม เช่น กัมพูชา พม่า พระสงฆ์สามารถร่วมเดินขบวนเรียกร้องทางการเมืองในลักษณะผู้กระทำการเอง นั่นก็ถือว่าเป็นบทบาททางการเมืองในบริบทของสังคมของประเทศนั้น ๆ ซึ่งบทบาททางการเมืองของพระสงฆ์ในบริบทสังคมไทย ไม่ได้เปิดช่องไว้เพื่อให้กระทำการเช่นนั้น

ส่วนปัญหาทางการเมืองที่สำคัญที่สุดของพระสงฆ์ที่มีผลต่อความรู้สึกและการดำเนินการทางการเมือง ก็คือ กรณีสมณะโพธิรักษ์ (สำนักสันติอโศก) ปัญหาในที่นี่มี 2 ประเด็น คือ การปกครองกับการตีความพระธรรมวินัย ปัญหาแรกไม่ใช่ประเด็นสำคัญทางการเมือง แต่ปัญหาที่สองถือว่า มีความสำคัญมากต่อการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของพระสงฆ์ เพราะการตีความพระธรรมวินัยของสมณะโพธิรักษ์ เป็นการตีความที่หักล้างโครงสร้างพระธรรมวินัยดั้งเดิมที่สังคมมองว่า เป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงที่มาจากพระพุทธโษษฐและพุทธบริษัทต้องรักษาไว้ให้ดีที่สุดเพื่อความสง่างามทั้งในปัจจุบันและอนาคตของพระสงฆ์ (เถรวาท)

การตีความพระธรรมวินัยเรื่องการเมือง (รวมถึงเรื่องอื่น ๆ) ผิดไปจากวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของสมณะโพธิรักษ์ ได้นำไปสู่การเป็นผู้กระทำการเสียเองด้วยการสนับสนุนเป็นฐานเสียงของพรรคการเมืองหนึ่ง แล้วมีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการ แม้ว่าเรื่องนี้จะมิใช่ข้อยุติแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองในลักษณะที่ผิดวัตถุประสงค์ในเชิงกิจกรรมทางการเมืองโดยตรงนี้เป็นความล้มเหลวของผู้นั่นเอง แม้แต่พระพุทธเจ้าที่ถือว่าเป็นผู้สูงสุดในทางพุทธศาสนา เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเข้ามาทูลถามอุบายเรื่องการตีเอาแคว้นวัชชีมาไว้ในอำนาจปกครอง ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงเฉลยหรือสนับสนุน แต่พระพุทธเจ้าทรงวางพระองค์เป็นกลางตรัสเป็นกลาง ๆ

ในเรื่องนี้ผู้วิจัยมองว่า ถ้าหากสมณะโพธิรักษ์ไม่ใช่พระสงฆ์ในองค์กรพุทธศาสนาหรือเป็นสมณะอีกพวกหนึ่ง การกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องที่ทำได้โดยไม่ผิดพุทธบัญญัติหรือพระธรรมวินัย แต่ถ้ายังเป็นพระสงฆ์อยู่ การกระทำการเสียเองในทางการเมือง พระธรรมวินัยไม่ได้อนุญาตให้ทำได้ เพราะไม่ใช่กิจธุระของสงฆ์ที่ต้องทำเช่นนั้น แต่ถ้าหากเป็นการแนะนำสั่งสอนวางตัวเป็นกลาง เกี่ยวข้องกับการเมืองในฐานะผู้มุ่งสันติสุขแก่สังคม ซึ่งรวมถึงสถาบันสงฆ์ด้วยก็น่าเป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้ และถูกต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยในแง่ที่เป็นการจัดการสังคมหรือเผยแผ่ธรรมเพื่อเป็นการให้สติปัญญาแก่นักการเมืองหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมือง

อย่างไรก็ตาม ถ้ามองอุดมการณ์ทางการเมืองของสมณะโพธิรักษ์ (สำนักสันติอโศก) ในฐานะสำนักคิดหนึ่งของสังคมไทยไม่เกี่ยวข้องกับบทบาททางการเมืองของพระสงฆ์ไทย ก็นับว่าเป็นสำนักคิดหนึ่งที่มีความน่าสนใจในแง่ของวิชาการหรือการทดลองปฏิบัติทางสังคมของผู้คนในสมัยโลกาภิวัตน์ ที่เป็นการเปิดกว้างทางความคิด ที่นักคิดนักวิชาการสมัยปัจจุบันมองว่า เป็นสังคมพหุลักษณะ ดังนั้น แนวทางเลือกในการปฏิบัติเกี่ยวกับการเมืองก็ควรมีหลากหลายแนวทาง เพื่อเป็นการเสนอทางออกของปัญหาทางการเมืองที่มีผลต่อองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ของสังคม

นอกจากนี้ ข้อค้นพบของ สุนัย เศรษฐบุญสร้าง (2533, น. 159-161) ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบการพัฒนาประเทศทั่วโลก รวมถึงของไทยด้วยระบบทุนนิยมเสรี เป็นการสร้างมาตรฐานชีวิต

ที่ผิด ทำให้ผู้คนแปลกแยกจากความจริงของชีวิต ดังจะเห็นได้จากช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้นทุกวัน ๆ ทั้งที่ชีวิตน่าจะมีการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สะท้อนให้เห็นว่า สังคมเกิดปัญหาใน 2 มิติ คือ ปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังมิติในแนวระนาบประการหนึ่ง และปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังมิติในแนวตั้งอีกประการหนึ่ง ซึ่งก็คือ ปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจและปัญหาที่เกิดจากกิเลสตัณหาภายในใจของผู้ผลิต ผู้บริโภคและการกระจายผลผลิต และปัญหาเชิงโครงสร้างอีกมิติหนึ่ง คือ การอธิบายหลักพุทธธรรมในกระบวนการทัศน์พุทธศาสนากระแสหลักไม่สามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับกฎธรรมชาติของชีวิต ที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังความต้องการส่วนเกินของมนุษย์เท่าที่ควร ทำให้มนุษย์เกิดความมืดมนต่อความจริงส่วนนี้

ณ ที่แห่งนี้จึงเกิดกระบวนการใหม่ทางพุทธศาสนาที่สามารถอธิบายและให้คำตอบต่อความจริงในการแก้ไขปัญหาทางสังคมที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ ซึ่งนักวิจัยเรียกว่า “พุทธศาสนากระบวนการทัศน์สันตติโคก” ได้แก่ การสร้างแบบจำลองที่เป็นเสมือนตัวอย่างการทดลองในห้องปฏิบัติการทางสังคม เพื่อพิสูจน์ยืนยันถึงความจริงของกฎธรรมชาติที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังกิเลสตัณหาอุปาทานของมนุษย์ ตลอดจนพิสูจน์ให้เห็นว่ามนุษย์สามารถจะอาศัยความรู้ ความเข้าใจในกฎธรรมชาติดังกล่าว ช่วยขัดเกลาลดละกิเลสตัณหาอุปาทานหรือความต้องการส่วนเกินให้จางคลายลดน้อยลงได้ อันจะส่งผลให้การปฏิบัติหน้าที่ทางสังคมของบุคคลหรือสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการผลิต การบริโภค การกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม

การพัฒนามนุษย์ไปสู่จุดหมายในอุดมคติ ทั้งในระดับจุลภาคที่เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลและระดับมหภาคที่เป็นเรื่องของสังคมส่วนรวม ชาวอโศกได้อาศัยปรัชญาปฏิบัตินิยมแบบวิภาษวิธีของพุทธศาสนา ซึ่งสมณะโพธิรักษ์เรียกว่า “กลปรานี” เป็นยุทธศาสตร์ในการทำงานทางศาสนา ที่ถือว่าเป็นสื่อแสดง/วาทกรรม เพื่อให้มนุษย์ได้ประจักษ์ถึงสัจจะภายใต้ “โลกของความจริง” ที่เป็นความสัมพันธ์ในเชิงวิภาษระหว่างสมมติสัจจะกับปรมาตถสัจจะ สอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ สุวิดา แสงสีหนาท (2549, น. 475-477) ที่ได้นำเสนอปรัชญาบูรณาการแห่งการพัฒนาสังคมบนพื้นฐานของความจริง 2 อย่าง คือ สมมติสัจจะและปรมาตถสัจจะ

ผู้วิจัยมองว่า อุดมการณ์ทางการเมืองของสำนักสันตติโคกเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากในโลกของความจริง เพราะเป็นอุดมการณ์ที่ค่อนข้างสุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง ไม่เป็นไปตามหลักพุทธปรัชญาอย่างแท้จริงที่เป็น “พุทธปรัชญามัชฌิมาปฏิปทา” ดำเนินไปตามโลกของความจริงทางสังคม ไม่มุ่งต่อต้านหรือโอนอ่อนผ่อนตามกิจกรรมทางการเมืองจนไร้ทิศทางของพุทธปรัชญาอย่างที่อุดมการณ์ทางการเมืองของสำนักสันตติโคกดำเนินการอยู่ ซึ่งสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นทางการเมืองไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน ส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มที่ยึดแนวทางการทำกิจกรรม

ทางการเมืองสำนักสันตติโคก ที่เมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับพุทธบริษัทที่ยึดอุดมการณ์ทางการเมืองของ พุทธศาสนาระแสหลักตามแนวทางสายกลาง ไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง จึงทำให้เกิดความขัดแย้ง ทางความคิดกันขึ้น จนลุกลามต่อไปยังการเมืองนอกกำแพงวัด แล้วส่งผลให้สังคมเสมือนว่าแตก เป็นฝักเป็นฝ่าย หาทางสมานฉันท์กันทางการเมืองลำบากหรือไม่อาจสมานฉันท์กันได้เลย

โดยทางออกของการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองที่มีปัญหาหรือความรุนแรงของ พุทธบริษัท ทั้งกลุ่มพุทธกระบวนทัศน์ใหม่ (สำนักสันตติโคก/อื่น ๆ) และกลุ่มพุทธกระบวนทัศน์ กระแสหลัก (เถรวาท) จะต้องคำนึงถึงประโยชน์สุขของทั้งปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคม เป็น เป้าหมายสูงสุด และสันติสุขตามแนวทางพุทธปรัชญาอย่างแท้จริง ไม่ใช่จากบุคคล กลุ่มบุคคล และ/หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง เพราะจะทำให้เกิดการตีความพุทธปรัชญาคลาดเคลื่อนไปจาก วัตถุประสงค์ดั้งเดิมก็อาจเป็นได้

บทบาทด้านการพัฒนาชุมชน: ความหวังและทางออก

บทบาทด้านนี้เป็นบทบาทที่ปรากฏอย่างเด่นชัดของพระสงฆ์หรือองค์กรสงฆ์ (วัด) ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุที่พระสงฆ์หรือองค์กรสงฆ์ (วัด) เป็นผู้อยู่ใกล้ชิดและเห็นความเป็นไปของชุมชนทั้งด้านที่เป็นปัญหาและด้านที่มีการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านที่มีปัญหา เช่น ปัญหาความเป็นอยู่ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน เป็นต้น ดังข้อค้นพบ เรื่อง หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ: แนวคิดและบทบาทของ พระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน ที่ ภัทรพร สิริกาญจน (2535, น. 59) กล่าวไว้ว่า

บทบาทของพระสงฆ์ไทยผูกพันกับงานพัฒนาและการแก้ปัญหาของชุมชนมาตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน การที่พระสงฆ์ไทยไม่เพิกเฉยต่อปัญหาความเดือดร้อนของ ชาวบ้าน นับเป็นความเมตตาและความสำนึกในหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ อย่างยิ่ง ทำให้ประชาชนไม่ไร้ที่พึ่ง แม้รัฐบาลยังไม่เข้ามาดำเนินการช่วยเหลือก็ตาม การที่พระสงฆ์จำเป็นต้องแก้ไขปัญหาสังคม และพัฒนาชุมชนอันเนื่องมาจาก พระวินัยและความต้องการของชาวบ้าน ทำให้พระสงฆ์จำเป็นต้องมีวิจารณ์ญาณที่ถี่ถ้วน มากขึ้น มีปัญญามองเห็นการณ์ไกลและมีวิธีการอันถูกต้องดีงาม เพื่อให้เป็นที่ เลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านได้ตลอดไป

งานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์มีหลายด้าน แต่เมื่อประมวลรวบรวมย่อหน้าจะได้แก่ การพัฒนาใน 2 ด้าน กล่าวคือ (1) งานพัฒนาด้านวัตถุ (2) งานพัฒนาด้านจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานพัฒนาด้านวัตถุควบคู่กับจิตใจ เป็นบทบาทที่พระสงฆ์จะต้องทำตามหน้าที่ของพุทธบริษัท

ทั้งนับว่าเป็นหน้าที่หนึ่งของพลเมืองที่ดีอีกด้วย ในฐานะที่พระสงฆ์ก็ถือว่าเป็นประชาชนคนหนึ่งเหมือนกัน และพระสงฆ์ที่โดดเด่นมีด้วยกันหลายรูป ตัวอย่างเช่น พระเทพวิฑฒยาคม (หลวงพ่อคุณบริสุทธิ์) แห่งวัดบ้านไร่ จังหวัดนครราชสีมา และพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) แห่งวัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ทั้งสองรูปนี้มีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องรอภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือ ด้วยทั้งสองรูปนี้มีความเพียบพร้อมทั้งด้านความรู้ ความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม

โดยผลการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาในอดีตหลายเรื่องได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ด้านการพัฒนาชุมชนทั้งของ อัจฉรา กาญจนโมทย์ (2528) สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2526) พินิจ ลาภธนานนท์ (2527) บรรพต วีระสัย, บุญลือ วันทายนต์, และ อร วีระสัย (2523) จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2525) รวมทั้งข้อค้นพบเรื่อง บทบาทของผู้นำทางศาสนากับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง ของ พระธีระพล ชัยยะนุภาพ (2547, น. 119-127) ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของบทบาทที่แตกต่างกันของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งสอง กล่าวคือ พระเทพวิฑฒยาคม (หลวงพ่อคุณบริสุทธิ์) จะมีความโดดเด่นด้านการสังคมสงเคราะห์ชุมชนด้วยทรัพย์สินที่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยมีอยู่ โดยการสร้างสาธารณูปโภค/สาธารณูปการ เช่น ถนน สระกักเก็บน้ำ สถานศึกษา โรงพยาบาล ประปาหมู่บ้าน ไฟฟ้าสาธารณะ เป็นต้น จะเห็นว่าเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนที่สามารถยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในระดับหนึ่ง และยังเป็นแนวทางการพัฒนาที่กำลังนำพาประชาชนและชุมชนก้าวไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ส่วนพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) มีแนวทางการพัฒนาชุมชนที่มุ่งให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในอนาคต เพราะใช้แนวทางการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลเป็นสำคัญ กล่าวคือ เน้นให้ประชาชนรู้จักทำมาหากิน รู้จักแก้ปัญหาด้วยตนเอง และยังสามารถสอนวิชาชีพระยะสั้นในสาขาต่าง ๆ เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างตีเหล็ก ช่างเชื่อม เป็นต้น ซึ่งประชาชนสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพเลี้ยงตัวในอนาคตได้ นอกจากนี้ พระราชธรรมนิเทศยังได้จัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น กลุ่มทำน้ำสกัดชีวภาพ กลุ่มปลูกพืชด้วยยาสมุนไพร กลุ่มทำปุ๋ยหมักตามแนวพระราชดำริ เป็นต้น รวมทั้งการหางานให้ประชาชนทำ เช่น การรับบริจาคของเก่า เพื่อนำมาซ่อมแซมแก้ไขให้กลับมาใช้ได้ใหม่ แล้วนำออกวางจำหน่ายในราคาถูกแก่ผู้ที่สนใจทั่วไป ทำให้ประชาชนที่เข้ามาทำงานได้มีรายได้เลี้ยงตัวเอง เป็นการช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากที่สังคมมองว่า “เป็นบุคคลชายขอบ/ตกขอบ” ในระดับหนึ่ง และถือว่าเป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนธรรมที่บูรณาการกับการพัฒนาชุมชนอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่มีเพียงผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยทั้งสองนี้เท่านั้นที่มีความโดดเด่นด้านการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง ยังมีพระสงฆ์อีกมากมายทั่วประเทศที่มีความโดดเด่นด้านนี้ เช่น พระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา รูปปัจจุบัน พระบวรปริยัติวิธาน รองเจ้าคณะอำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน) เจ้าอาวาสวัดสามัคคี จังหวัดสุรินทร์ พระครูศีลวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดโนนเมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับบทบาทหลักด้านการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ เห็นจะได้แก่ (1) บทบาทด้านการอบรมขัดเกลาจิตใจ (2) บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา (3) บทบาทด้านการส่งเสริมให้ชุมชนพึ่งตนเอง (4) บทบาทด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน (5) บทบาทด้านการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น (6) บทบาทด้านการรณรงค์เพื่อลด ละ เลิกอบายมุข (7) บทบาทด้านการส่งเสริมสงเคราะห์ และ (8) บทบาทด้านการปกครองวัด-บ้าน-โรงเรียน ส่วนบทบาทรองที่ถือว่าสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน เพราะเป็นเครื่องประกอบให้บทบาทหลักบรรลุผล ก็คือ (1) บทบาทด้านการปลูกจิตสำนึก (2) บทบาทด้านการให้การเรียนรู้ (3) บทบาทด้านการส่งเสริมคุณธรรม และ (4) บทบาทด้านการให้คำปรึกษา ซึ่งบทบาททั้ง 4 ประการนี้ พระสงฆ์นักพัฒนาทุกรูปได้ใช้เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาชุมชน จึงสามารถทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้

ปัจจัยพื้นฐานในงานพัฒนาชุมชน

อนึ่ง เมื่อคำนึงถึงความสำเร็จของบทบาทดังกล่าว มีผลการวิจัยหลายเรื่องที่ชี้ให้เห็นผลเชิงประจักษ์ว่า มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลายด้านทั้งปัจจัยภายใน (คุณสมบัติส่วนตัว) และปัจจัยภายนอก (บุคคลากร ทรัพยากร หรือการมีส่วนร่วม เป็นต้น) ดังข้อค้นพบเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท ศึกษากรณี: พระเทพสีมาภรณ์กับการพัฒนาชนบทในจังหวัดนครราชสีมา” ของ พระมหาไพสิทธิ สัตยาภูษ (2542, น. 110-113) ได้ชี้ให้เห็นว่ามีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ (1) การเข้ากับคน (2) การเข้ากับงาน และ (3) การเข้ากับแผน นอกจากนี้ ปัจจัยที่ถือว่ามีความสำคัญยิ่งในทางวิวิธวิทยาการพัฒนาชุมชน ก็คือ พระสงฆ์จะต้องคำนึงถึงวิธีการเชิงบูรณาการในการพัฒนา โดยจะต้องมีการประยุกต์หลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น มีการประสานงานระหว่างองค์กร และการไม่มีผลประโยชน์ส่วนตน ที่ถือว่าเป็นความเสียหายอย่างยิ่งในงานพัฒนา พร้อมกันนี้ นักวิจัยยังชี้ให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ส่งผลถึงความสำเร็จหรือล้มเหลว ก็คือ การไม่มีบุคคลากรที่จะสานต่องานทั้งในปัจจุบันและอนาคต หรือการขาดองค์กรที่จะสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนให้ดำเนินไปได้ในอนาคต

อย่างไรก็ดี จากความสำเร็จหรือล้มเหลวของงานพัฒนาชุมชนในลักษณะที่ผ่านมา ได้นำไปสู่ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่เสนอแนะว่า จะต้องคำนึงถึงปัจจัยอะไรบ้าง และพระสงฆ์ควร

มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตอย่างไร เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นทั้งความหวังและทางออกของชุมชนและสังคมทั้งที่เป็นมาในอดีตจนถึงปัจจุบันและจะเป็นไปในอนาคต

ทิศทางและแนวโน้มบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน/สังคมในอนาคต

ข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า (2541-2560)” ที่เสนอโดย สุภา อุตโท (2541, น. 97-102) พบว่า ภาพรวมของสังคมไทยในอนาคต (ทศวรรษหน้า) สังคมไทยจะมีการเชื่อมโยงกับสังคมโลกมากขึ้น มีลักษณะความเป็นนานาชาติ นานาพันธุ์ มีวัฒนธรรม และมีวิถีชีวิตที่หลากหลายหรือที่เรียกภาษาวិชาการว่า “สังคมพหุลักษณะ” (pluralism) ชนบทจะขยายเป็นตัวเมืองมากขึ้นและเป็นฐานการผลิตของเมือง ขณะที่ การติดต่อสื่อสารจะทำผ่านเทคโนโลยีที่ทันสมัย อีกด้านหนึ่งคนไทยจะมีลักษณะเป็นผู้ตามกระแส มากกว่าผู้นำ ทำให้ระบบการสื่อสารมวลชนและธุรกิจโฆษณา มีอิทธิพลชักนำความคิดและ พฤติกรรมด้านต่าง ๆ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโฆษณาชวนเชื่อด้านการเมืองที่มีอิทธิพลต่อด้านอื่น ๆ จนมีผู้กล่าวว่า ทุกวันนี้การทำรัฐประหารมิใช่กระทำโดยทหาร แต่เป็นการทำรัฐประหารทางสื่อ) ของสังคม ผนวกกับกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เข้มข้น ด้วยเหตุปัจจัยนี้จะทำให้เกิดเป็นสังคม ที่ผู้คนเห็นแก่ตัว แข่งขันกันดำรงชีพ จนเกิดภาวะวิกฤติขึ้น เช่น ปัญหาเด็กและคนชราถูกทอดทิ้ง ปัญหาความรุนแรงทางสังคม เป็นต้น

ส่วนผู้คนที่อีกส่วนหนึ่งจะหันไปพึ่งพาไสยศาสตร์ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ส่งเสริมและไม่ ยอมเข้าไปแก้ปัญหา แต่ก็ยังมีผู้คนที่อีกส่วนหนึ่งหันไปให้ความสำคัญแก่เรื่องจิตใจ (พุทธปรัชญาที่เป็น สาระธรรม) สรุปว่าสังคมไทยจะมีการพัฒนาในระบบต่าง ๆ มากขึ้น แต่เป็นการพัฒนาที่เน้น การเติบโตทางวัตถุหรือบริโภคนิยม แต่การพัฒนาด้านจิตวิญญาณจะค่อย ๆ เลื่อมลง ๆ ส่วน กระแสกับหลักคำสอนทางพุทธศาสนา จนอาจจะเรียกว่า หาทงบรจบกกันไม่ได้ ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์ ทราบความเป็นไปของสังคมเช่นนี้แล้ว นักวิจัยจึงได้เสนอว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทที่สำคัญอย่างน้อย 3 ด้าน กล่าวคือ (1) บทบาทต่อตนเอง (2) บทบาทต่อองค์กร (วัด) และ (3) บทบาทต่อสังคม

ดังนั้น พระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสื่อบุคคลสำคัญของพุทธศาสนา ควรมีการศึกษาทั้ง ปรัชญาและปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จทางปฏิเวธตามความรู้ความสามารถของตน พัฒนา ตนเองอยู่เสมอ ให้มีความรู้ความสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม อันจะเป็นที่พึ่งแก่สังคมได้ ซึ่ง บทบาทนี้นักวิจัยเรียกว่า “บทบาทต่อตนเอง”

เมื่อพระสงฆ์มีคุณสมบัติส่วนตัวที่พร้อมจะทำงานเพื่อพระศาสนาและสังคมแล้ว พระสงฆ์จะต้องมีแนวทางการบริหารจัดการองค์กร (วัด) ของตนให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สวยงาม สะอาด สงบ ร่มเย็น เหมาะแก่การเข้าไปทำบุญกุศลและประพฤติปฏิบัติธรรมของ

พุทธศาสนิกชนในโลกสมัยใหม่ รวมถึงจะต้องมีกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อพัฒนาคุณธรรมของผู้คน พัฒนาอาชีพ พัฒนาวัด นอกจากนี้องค์การสงฆ์ควรมีการจัดตั้งวิทยาลัยเพื่ออบรมถวายความรู้แก่พระสงฆ์ พระสังฆาธิการให้ครอบคลุมทั่วประเทศและปรับปรุงพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ให้มีความทันสมัย ทันท่วงทีต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป บทบาทนี้นักวิจัยเรียกว่า “บทบาทต่อองค์การสงฆ์”

เพื่อให้กิจการพระศาสนาและการพัฒนาสังคมสำเร็จผล พระสงฆ์จะต้องมีการเรียนรู้ และวิจัยสังคมให้มากขึ้นว่า สังคมมีปัญหาอะไร สังคมต้องการอะไร ทางออกของสังคมคืออะไร และการแก้ปัญหาสังคมจะต้องทำอย่างไร โดยให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัย ซึ่งนักวิจัยเรียกว่า “บทบาทต่อสังคม” ดังนั้น พระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์จะต้องรู้จักประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อให้ทันต่อสถานการณ์บ้านเมือง ด้วยการสอนศีลธรรม จริยธรรมแก่ผู้คนทุกระดับทั้งในวัดและนอกวัด พระสงฆ์จะสั่งสอนผู้คนอยู่แต่ในวัดที่เรียกว่า การสอนเชิงรับไม่ได้อีกต่อไป จะต้องออกไปเทศนา สั่งสอนผู้คนนอกวัดที่เรียกว่า การสอนเชิงรุกให้มากขึ้น ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาด้านวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม พุทธศาสนาจึงจะเป็นสถาบันที่มีคุณค่าในโครงสร้างสังคมไทย ที่สามารถให้การอบรมสั่งสอนผู้คนตามความต้องการของเขา และที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ก็คือ พระสงฆ์ในฐานะที่อยู่ใกล้ชิดและรับรู้ปัญหาของชุมชน จะต้องมีความรับผิดชอบต่อธรรมชาติที่เป็นบ่อเกิดของพุทธปรัชญาและพุทธศาสนา ด้วยการปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ถือว่าเป็นต้นทุนทางสังคมของชุมชนที่สำคัญที่สุด สงเคราะห์คนจนคนด้อยโอกาส ประสานงานกับองค์กรระดับต่าง ๆ ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมการแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกระบวนการกลุ่ม เช่น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มนักร้องสายน้ำ เป็นต้น

ข้อค้นพบของ สุภา อุทโท (2541) สอดคล้องกับผลการศึกษาของ George M. Beal (1949, อ้างถึงใน พระมหาไพสิทธิ สัตยารุธ, 2542, น. 94-95) ในเรื่อง บทบาทผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งพอสรุปประเด็นได้ว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (การพัฒนาชุมชน) จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างน้อย 6 ประการด้วยกัน กล่าวคือ จะต้องเป็นนักค้นคว้าวิจัยอยู่เสมอ เป็นนักการศึกษาด้วยการเผยแพร่ภูมิธรรมภูมิปัญญาที่มีอยู่แก่ศาสนิกชนตามโอกาสและความสามารถ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในเรื่องราวต่าง ๆ แก่ผู้คนที่เข้าไปหา รวมทั้งเป็นผู้อำนวยความสะดวกแก่ชุมชน หมายความว่า จะต้องสนับสนุนส่งเสริมชุมชนให้เขาสามารถตัดสินใจแก้ปัญหาและพัฒนาด้วยตนเอง เป็นผู้รวมกลุ่ม กล่าวคือ เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการพัฒนาชุมชนด้วยการทำให้ดู อยู่ให้เห็น ซึ่งจะเป็นที่ไว้วางใจ/ศรัทธาของผู้คน และประการสุดท้ายจะต้องเป็นผู้ที่มีระบบการบริหารจัดการอย่างดี เพื่อให้แผนงานหรือนโยบายที่ได้มอบหมายให้ชุมชนไปปฏิบัติเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล

บทบาทด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม: พุทธนิเวศวิทยาด้านการควบคุมทางสังคม

อย่างไรก็ดี ยังมีบทบาทหลักอีกบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์ร่วมเกี่ยวข้องอยู่เสมอทุกยุคทุกสมัย トラบเท่าที่สังคมชนบทยังไม่สามารถดูแลความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินที่ตนอาศัยอยู่ได้ ที่เป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชุมชน และในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้ที่ต้องอาศัยธรรมชาติเพื่อจุดประสงค์หลายประการ เช่น การปฏิบัติธรรม การเผยแผ่ธรรม พระสงฆ์จึงจำเป็นต้องทำอะไรที่ปล่อยให้ระบบนิเวศที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ให้เสียหายไป ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่ ๆ ตนอาศัยอยู่ ด้วยการบริหารจัดการบนฐานพุทธปรัชญา ในที่นี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า “พุทธนิเวศวิทยา”

ข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของ พระอุปกกรณ์ ชูเชื้อ (2544, น. 148-152) พบว่า เมื่อพระสงฆ์มองเห็นปัญหาจึงหาวิธีการเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเริ่มต้นจากตัวมนุษย์ก่อน กล่าวคือ พระสงฆ์จะเริ่มต้นด้วยการเข้าไปให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้มองเห็นประโยชน์ของป่าที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชุมชนในทุกด้านและแนวทางการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม ตลอดจนการอยู่ร่วมกันอย่างสอดคล้องสมดุลกับสิ่งแวดล้อม (ป่า) ตัวอย่างเช่น

พระครูสุภาจารย์วัฒน์ (หลวงพ่อดี) เจ้าคณะตำบลนาโผ จังหวัดยโสธร เป็นพระนักพัฒนาที่มีบทบาทโดดเด่นด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้วยการประยุกต์วันพระให้มีกิจกรรมและรับฟังปัญหาจากญาติโยมที่มาร่วมทำบุญกันมากมาย เมื่อรับทราบปัญหาแล้ว ก็จะร่วมกันทำกิจกรรมชุมชนสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยครอบคลุมเนื้อหาทั้ง 4 ด้าน มิใช่เพียงแต่การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น ได้แก่ ด้านสังคม ให้ชุมชนยึดมั่นในหลักมนุษยธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ด้วยการยึดเอาประโยชน์ของชุมชนมากกว่าประโยชน์ตน ด้านเศรษฐกิจ ให้มีการดำเนินกิจกรรมบนฐานของการพึ่งพาตนเองแบบพออยู่พอกินและพอเพียง ด้านวัฒนธรรม ให้ความสำคัญแก่ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญแก่ระบบความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อวิถีชีวิตชุมชนและวิถีชีวิตชุมชนก็มีผลต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

อย่างไรก็ดี บทบาทผู้นำการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ไม่ได้มีมิติเพียงแค่การพัฒนาทางกายภาพเท่านั้น แต่จุดประสงค์ที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมากกว่านั้น ก็คือ การพัฒนาด้านจิตวิญญาณของชุมชนด้วยกิจกรรมอันหลากหลาย กล่าวคือ การจัดโครงการธรรมสัญจร การประสานความขัดแย้งในชุมชน อบรมศีลธรรมจริยธรรม ร่วมกันทำความสะอาดวัด ปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่นเพื่อเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และการให้คำแนะนำส่งเสริมการประกอบอาชีพ เช่น การปลูกไม้ผล

แบบผสมผสาน ทำการเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ เกษตรปลอดสารพิษ ธุรกิจชุมชน ตลอดจนเป็นผู้นำด้านกิจกรรมกลุ่ม เช่น กลุ่มสมุนไพร กลุ่มโรงสีข้าว เป็นต้น จนเกิดการดำเนินกิจกรรมที่แฝงด้วยจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการนำชุมชนปลูกป่า จัดทอดผ้าป่าต้นไม้ กิจกรรมต้นไม้เพื่อชีวิต ส่งเสริมจิตสำนึกรักษ์ป่าชุมชน ทำให้ชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าที่เป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญที่สุด ด้วยแนวทางดังกล่าว จึงทำให้ชุมชนอยู่ดี กินดี มีความสุข และมีทัศนคติที่ดีต่อพระสงฆ์ ต่อบทบาทพระสงฆ์และต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางสังคม ดังที่พระอุปกกรณ์ ชูเชื้อ (2544, น. 150) กล่าวไว้ว่า

แนวทางดังกล่าวทำให้ประชาชนเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ดีต่อพระสงฆ์ ต่อกิจกรรมและต่อบทบาทการอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์ เกิดการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่ดีต่อป่า และเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชน ตลอดจนการอนุรักษ์ป่าโดยอาศัยการร่วมคิดค้นหาสาเหตุของปัญหา แสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขและแนวทางการดำเนินการร่วมกัน ตลอดจนการรับผลประโยชน์จากกิจกรรมร่วมกันของชุมชน อันเกิดจากการประสานความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีพระสงฆ์อีกมากมายหลายรูปที่เป็นผู้นำด้านนี้ เช่น พระเทพสีมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา พระครูบรรพตสุวรรณกิจ (หลวงพ่อคำเขียน) เจ้าคณะตำบลหนองขาม จังหวัดชัยภูมิ จนทำให้เกิดกฎกติกาหรือจิตสำนึกร่วมต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดภาวะที่เรียกในทางสังคมวิทยาว่า “การควบคุมทางสังคม” (social control) ที่อยู่บนฐานพุทธปรัชญาโดยไม่รู้ตัว ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการพัฒนาจิตวิญญาณที่เป็นผลมาจากจิตสำนึกอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลว ก็คือ การถูกตั้งคำถามว่า บทบาทด้านนี้สอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือไม่? แต่ก็คือว่าไม่เป็นปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญ เพราะหลักพุทธบัญญัติได้วางบทบาทพระสงฆ์ไว้กว้าง ๆ ว่า พระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรม และรักษาธรรม

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากบทบาทหน้าที่ดังกล่าวนี้ นับว่าพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ทำงานที่สอดคล้องกับหน้าที่ของตนตามพุทธบัญญัติ และสอดคล้องกับหลักการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไป กล่าวคือ การพัฒนาจิตใจเป็นพื้นฐาน การพึ่งตนเอง การทำตามหน้าที่ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความต่อเนื่องในการทำงาน รวมทั้งสอดคล้องกับหลักการพัฒนาตามพุทธบัญญัติ กล่าวคือ การพัฒนาจิตใจเป็นพื้นฐาน การพัฒนาเพื่อความพ้นทุกข์ การทำลายกิเลสตัณหา การส่งเสริมการทำหน้าที่ การส่งเสริมการพึ่งตนเอง (ดัดแปลงจาก ภัทรพร สีริกาญจน, 2535, น. 106-120)

แต่ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาชุมชน (การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม) ก็คือ ความเห็นไม่ตรงกัน ขาดความร่วมมือ ผลประโยชน์ทับซ้อน จิตใจไม่พัฒนาของคน ดังที่ ภัทรพร สิริกาญจน (2535, น. 82) กล่าวไว้ว่า “อุปสรรคที่ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าในงานพัฒนา ดังกล่าวที่เด่นชัด ได้แก่ ความไม่เข้าใจและไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน การไม่มีส่วนร่วมอย่างจริงจัง อิทธิพลของระบบทุนนิยม และจิตใจอันไม่พัฒนาของผู้เกี่ยวข้อง” สำหรับทางแก้ปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว ผู้วิจัยมองว่า พระสงฆ์จะต้องเริ่มแก้ที่ตัวบุคคลก่อน ด้วยการมีนโยบายและแผนงานที่ชัดเจนในการดำเนินการ ต่อจากนั้น จึงโน้มน้าวผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาร่วมปรึกษาหารือกัน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ และต้องอาศัยการปฏิบัติจริงของพระสงฆ์ ไม่มีผลประโยชน์ส่วนตน อดทนอดกลั้นต่อปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ และพร้อมที่จะดำเนินการแก้ไขอย่างไม่ทอดทิ้ง ด้วยการประยุกต์ใช้พุทธธรรมอย่างมีสติและมีกิจกรรมอันหลากหลายในการพัฒนา จึงจะประสบผลสำเร็จได้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ

ผลจากการสำรวจสังเคราะห์งานวิจัยในสองประเด็นที่ผ่านมา กล่าวคือ แนวคิดพุทธปรัชญาและบทบาทพระสงฆ์ ทำให้ผู้วิจัยได้ตระหนักว่า ความสำเร็จหรือล้มเหลวในการพัฒนาชุมชน/สังคม ไม่ใช่เพียงการมีความเข้าใจที่ถ่องแท้ในหลักพุทธปรัชญาและทราบถึงการกระทำตามบทบาทพระสงฆ์เท่านั้น แต่พระสงฆ์ต้องมีความชำนาญในการปรับประยุกต์หลักธรรมตามบทบาทให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมอย่างเฉพาะเจาะจงด้วย เช่น การประยุกต์หลักศีล 5 ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันด้วยการไม่เบียดเบียนใส่ร้ายกัน เป็นต้น หมายความว่า การที่พระสงฆ์จะประยุกต์หลักธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้นั้น ส่วนหนึ่งที่เป็นภูมิหลังที่สำคัญ ก็คือ หลักพุทธปรัชญา เมื่อพระสงฆ์ศึกษาหลักพุทธปรัชญาเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้วก็นำหลักพุทธปรัชญานั้นมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม ซึ่งก็คือ การแสดงออกในบทบาทต่าง ๆ ดังกล่าวมาในประเด็นที่สอง ถ้าจะเปรียบเทียบบทบาทและการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม ก็เปรียบเสมือนเหรียญที่มีสองด้านเสมอ ด้านหนึ่งเป็นการแสดงตามบทบาท อีกด้านหนึ่งเป็นการประยุกต์ใช้พุทธธรรมตามบทบาท และมีหลักพุทธปรัชญาเป็นแกนกลางในระบบการพัฒนาสังคมตามบทบาทและการประยุกต์ใช้พุทธธรรม ฉะนั้นได้กัฉนั้น

อย่างไรก็ดี จากการสำรวจสังเคราะห์งานวิจัยที่ศึกษาด้านนี้ ปรากฏงานวิจัยหลายเรื่อง que แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้พุทธธรรมอย่างได้ผล สามารถนำชุมชนที่ถือว่าเป็นเป้าหมาย

หลักในการปรับประยุกต์ใช้พุทธธรรมของพระสงฆ์ให้หลุดพ้นจากวงจรที่เรียกในภาษาทางเศรษฐกิจว่า “โง่ จน เจ็บ” อย่างเห็นเป็นรูปธรรม พร้อมกันนี้ยังสามารถปรับประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาจิตใจควบคู่กับการพัฒนาวัตถุธรรมเหล่านั้นได้อย่างลงตัวอีกด้วย

ข้อค้นพบจากงานวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับการทำกิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรม โดย จรุงญโรจน์ ปาโส (2545, น. 141-142) แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาชุมชนอย่างได้ผล ทั้งในเรื่องความเป็นอยู่ การศึกษา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น รวมถึงการพัฒนาจิตใจ ด้วยการปรับประยุกต์พุทธธรรมในการทำกิจกรรมที่หลากหลายในประเด็นดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อสอดแทรกพุทธธรรม ได้แก่ ศีล 5 อริยสัจ 4 หลักไตรสิกขา รวมทั้งหลักพรหมวิหารธรรม ทวารวาสธรรม และทิวฐัมมิกัตถประโยชน์ รวมถึงหลักธรรมขั้นพื้นฐานอื่น ๆ เช่น ความสามัคคี การไม่มีอคติ หลักอภิธานิยธรรม เป็นต้น เข้าไปในชีวิตประจำวัน จนสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินชีวิตให้ดีขึ้นทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม

หลักการในการทำงาน: อริยมรรคาเพื่อสร้างจิตสำนึกชุมชน

อย่างไรก็ตาม การที่พระสงฆ์จะประยุกต์หลักธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้นั้น พระสงฆ์จะต้องมีหลักการในการดำเนินงานเชิงบูรณาการ ดังข้อค้นพบจากงานวิจัยของ จรุงญโรจน์ ปาโส (2545, น. 143-144) และงานวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์ในการนำหลักธรรมมาใช้ทำกิจกรรมงานพัฒนาชุมชน เพื่อลด ละ เลิกอบายมุข: ศึกษาเฉพาะกรณีพระครูศีลวราภรณ์ (เฉลิม วิฑิตีโล) ของวิเชียร ชาญณรงค์ (2547, น. 58-60) ได้แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีหลักในการทำงานไม่แตกต่างกันนัก แต่มีเป้าหมายในทิศทางเดียวกัน คือ การเน้นการพัฒนาด้านจิตใจของผู้คนเป็นหลัก โดยสรุปมีหลักการดังต่อไปนี้ คือ (1) การปลูกฝังธรรมะในจิตใจ เพื่อให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติในการดำเนินชีวิตเสียใหม่ เช่น หลักอิทัปปัจจยตา (2) การเคารพธรรมชาติและการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ เช่น วิธีการบวชป่า วิธีการทอดผ้าป่าต้นไม้ เพื่อให้ผู้คนมองเห็นความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ (3) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการเดินทางสายกลาง คือ การกินอยู่แต่พอดี ซึ่งจะทำให้ชีวิตมีสันติสุข (มัตตัญญูตาและสมชีวิตา) (4) การรักษาระเบียบวินัยและการมีมนุษยสัมพันธ์ ที่อยู่บนพื้นฐานของศีล 5 และพรหมวิหารธรรม (5) การประสานงานกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ซึ่งจะนำไปสู่การประสานกันทั้ง 3 ด้าน ทั้งทางกาย วาจา ใจ (6) การสร้างความเข้าใจในบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนา ซึ่งผู้คนทั่วไปยังมีความเคลือบแคลงสงสัยว่า เหมาะสมกับสมณสารูปและกิจของสงฆ์หรือไม่ (7) การให้สิ่งตอบแทน หมายถึง การเอาสิ่งไม่ดีออกไปแล้วเอา

สิ่งที่ตีมาตอบแทน (8) การให้รางวัลแก่ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตามครรลองคลองธรรม ด้วยการยกย่องเชิดชูเกียรติและวัตถุสิ่งของ และ (9) การติดตามประเมินผล จะติดตามงานอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง เมื่อพบเห็นปัญหา ก็จะศึกษาดูว่า มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้งานนั้นไม่บรรลุผล มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้คนไม่พัฒนา แล้วค่อยศึกษาหาแนวทางแก้ไข จากหลักการเหล่านี้ได้ทำให้ผู้คนเกิดจิตสำนึกเพื่อจะพัฒนาตนเองและชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้

ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์รู้ว่า ผู้คน/ชุมชนเกิดจิตสำนึกร่วม จึงนำลงสู่ภาคปฏิบัติทางสังคม ด้วยวิธีการประยุกต์ใช้พุทธธรรมที่หลากหลาย ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบนฐานพุทธปรัชญาเชิงบูรณาการศาสตร์

วิธีการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในกิจกรรมชุมชน: มรรควิธีสู่สันติสุขในการพัฒนาชุมชน

แต่ผลการวิจัยเน้นให้เห็นถึงวิธีการแก้ปัญหาด้านความเป็นอยู่และสันติสุขของชุมชนเป็นสำคัญ ดังข้อค้นพบของ จริญญาโรจน์ ปาไล (2545, น. 112-123) ที่สอดคล้องกับข้อค้นพบเรื่องการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต: กรณีศึกษา บ้านหนองน้ำจืด ตำบลท่าพริก อำเภอเมือง จังหวัดตราด ของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549, น. 87-121) กล่าวคือ พระสงฆ์ได้มีวิธีการประยุกต์หลักธรรมที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านกิจกรรมกลุ่มเพื่อการพัฒนาใน 3 ด้าน คือ (1) ด้านมนุษย (2) ด้านสังคมและเศรษฐกิจ และ (3) ด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีการดังต่อไปนี้ คือ (1) การฝึกอบรม เช่น การปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งภายในวัดและนอกวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนอกวัด ซึ่งถือว่าเป็นการเผยแผ่ธรรมเชิงรุก และการเข้าค่ายจริยธรรม เช่น ค่ายพุทธบุตร กิจกรรมส่วนนี้เน้นที่เยาวชนเป็นหลัก ใช้เวลาไม่มากเพียง 3-5 วัน หรืออย่างมากก็ไม่เกิน 1 เดือน (2) การส่งเสริมการรวมกลุ่ม ด้วยกระบวนการกลุ่มที่หลากหลาย เช่น การบวชสามเณรภาคฤดูร้อน การบวชชีพราหมณ์ หรืออาจจะเป็นกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มเกษตรเพื่อธรรมชาติ กลุ่มเด็กใจพิเศษ เป็นต้น (3) การใช้พิธีกรรม กล่าวคือ พระสงฆ์จะเป็นผู้นำในการทำพิธี อาจจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาโดยตรงหรือพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ใช้หลักศาสนาเป็นตัวเชื่อม เช่น กิจกรรมการเดินธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา การบวชป่า การปลูกป่า ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เข้ากับรูปแบบวิถีชีวิตของผู้คนอยู่แต่เดิม คือ ความเชื่อเรื่องผีป่า ผีน้ำ และ (4) การรณรงค์ หมายถึง พระสงฆ์จะมีการเทศน์สั่งสอน (ซึ่งในมุมมองหนึ่ง อาจจะเรียกว่า เทคนิควิธีการ ก็ได้) เพื่อให้สติแก่พุทธศาสนิกชนเพื่อให้ลด ละ เลิกอบายมุขและสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ที่บั่นทอนชีวิตให้ตกต่ำ พร้อมทั้งให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม จริยธรรม เช่น ศิล 5 ซึ่งก็คือ การรณรงค์ให้สมาทานตั้งมั่นอยู่ในหลักละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตใจให้ผ่องใสนั่นเอง

เทคนิควิธีเชิงบูรณาการ: เครื่องมือการพัฒนาเชิงพุทธ

นอกจากนี้ ผลการสังเคราะห์งานวิจัยส่วนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นว่า พระสงฆ์ยังมีเทคนิควิธีเชิงบูรณาการอย่างอื่นอีกเพื่อให้เห็นผลเป็นรูปธรรม จากผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ได้ใช้เทคนิควิธีการที่หลากหลายตามแต่ภูมิภาคและท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยการปรับประยุกต์วิธีการทางโลกให้ควบคู่ไปกับวิธีการทางธรรม กล่าวคือ ถ้าเป็นวิธีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม เช่น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ คณะกรรมการกลุ่มก็จะมีเทคนิคเงื่อนไขการจ่ายสวัสดิการ คือ ถ้าใครทำดีมีความสม่ำเสมอในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อสังคม ไม่ดื่มเหล้า หรือเล่นอบายมุข เมื่อเกิดเจ็บป่วย คณะกรรมการก็จะพิจารณาให้เงินช่วยเหลือรักษาพยาบาล หรือพิจารณาหักเงินสวัสดิการ หากว่าสมาชิกไม่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง เช่น ไม่เตรียมเงินมาให้ครบพอดีในการจ่ายเงินสะสมรายเดือน หรือไม่เข้าแถวในเวลาส่งเงิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เทคนิควิธีการเพื่อให้การประยุกต์ใช้พุทธธรรมอย่างได้ผลยังมีอีกมากมาย ดังข้อค้นพบของ วิเชียร ชาญณรงค์ (2547, น. 79-106) ได้แสดงถึงเทคนิควิธีการ 6 ประการ คือ การกระตุ้น/ปลุกจิตสำนึก การสื่อด้วยป้ายศาสนสุภาษิต การสื่อด้วยการเทศนา/บรรยายธรรม การสื่อด้วยกิจกรรม การสื่อที่ใช้กับบุคคลทั่วไป และการสื่อที่ใช้กับบุคคลเฉพาะกลุ่ม ซึ่งเทคนิควิธีการดังกล่าวได้เน้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยที่พระครูศีลวราภรณ์ได้นำมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับชุมชน บริบทของชุมชน และสถานการณ์ทางสังคมที่อบายมุขกำลังคุกคามอย่างหนัก ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน เช่น คนที่ยากจนอยู่แล้ว ถ้าเล่นอบายมุข ก็จะทำให้ยากจนมากขึ้น หรือการขาดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สอดคล้องกับข้อค้นพบเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมองค์กรชุมชนเพื่อสร้างทุนชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณี: กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดตราด” ของ วิสมัญญา ทูโยธวงศ์ (2544, น. 74-75) ที่แสดงให้เห็นถึงการส่งเสริมการประยุกต์หลักธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้คนด้วยเทคนิควิธีการ 4 ประการ กล่าวคือ การปลุกเค้าคุณธรรม การลองผิดลองถูก การตรวจสอบซึ่งกันและกัน และการอ้างอิงบุคคล/สถานที่ ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ โดยมีพระสงฆ์ (พระสุบิน ปณีโต และพระสงฆ์ในชุมชน) เป็นผู้นำ โดยใช้ระบบเศรษฐกิจเป็นสื่อและตามด้วยระบบศีลธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีล 5 จนสามารถแก้ปัญหาเรื่องปากท้องและการขาดศีลธรรมได้ในระดับหนึ่ง

เมื่อก้าวโดยสรุป การที่พระสงฆ์ (พุทธบริษัท) จะปรับประยุกต์พุทธธรรมให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคม ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลนั้น พระสงฆ์ (พุทธบริษัท) จะต้องคำนึงถึงทั้งหลักการ วิธีการ และเทคนิควิธีการ ให้บูรณาการและรอบด้าน โดยหลักการบ่งบอกให้ทราบถึงคุณสมบัติส่วนตัวของพระสงฆ์ (พุทธบริษัท)

ว่า มีศักยภาพพอหรือไม่ในการพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในยุคโลกาภิวัตน์ วิธีการจะบอกให้รู้ว่า พระสงฆ์ (พุทธบริษัท) ควรแสดงท่าทีอย่างไรต่อปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคม ที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งในระดับโครงสร้างส่วนเล็ก ส่วนกลาง และส่วนบน อีกทั้งเทคนิควิธีการจะบอกให้รู้ว่า พระสงฆ์ (พุทธบริษัท) ควรจะปรับเปลี่ยนทั้งหลักการ วิธีการ ให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมอย่างไร อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของทั้งปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคม ในที่สุด

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม: เป้าหมายการพัฒนา เชิงพุทธปรัชญา

ผลจากการสำรวจสังเคราะห์แนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมของ พระสงฆ์/พุทธบริษัทชี้ให้เห็นว่า ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเชิงพุทธด้วยการส่งเสริม การพัฒนาปัจเจก กลุ่มชน ชุมชน และสังคม และด้วยการร่วมกันทำกิจกรรมที่ส่งเสริมจริยธรรม ทางสังคม 2 ระดับ กล่าวคือ ระดับปฏิบัติการและระดับแนวคิดทฤษฎี เช่น ผลที่เกิดขึ้นจากการตั้ง กลุ่มสังฆะจะสะสมทรัพย์ โดยพระสงฆ์ (พระสุบิน ปณิโต) จากจุดเริ่มต้นด้วยการสงเคราะห์ชุมชน ในรูปแบบของการให้เปล่า นำสิ่งของไปช่วยเหลือ มอบเป็นทุนการศึกษาหรือการก่อสร้าง สาธารณูปโภคต่าง ๆ จนถึงการส่งเสริมให้ชุมชน (สังคม) มีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วยการปลูก จิตสำนึก การปลูกฝังธรรมะในจิตใจ การจัดอบรม การส่งเสริมการพัฒนาชุมชน การส่งเสริม คุณธรรม โดยอาศัยปสาทะศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์เป็นทุนเดิม

กระบวนการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน (บวร) ที่มี พระสงฆ์เป็นผู้นำ ได้ก่อให้เกิดขบวนการพัฒนาที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม/องค์กรชุมชน นำไปสู่กิจกรรมการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีกิจกรรมของกลุ่มที่หลากหลาย เช่น การสะสมทรัพย์ การปล่อยกุฎ กองทุนชุมชน กองทุนฌาปนกิจ เพื่อสร้างเป็นกองทุนสวัสดิการชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง เป็นแนวทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในยุคนี้สมัยนี้ เป็นมิติของการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาที่อาศัยภูมิปัญญาพุทธได้อย่างบูรณาการและรอบด้าน เป็นสหวิทยาการ ถึงแม้ว่า บางครั้งจะถูกตั้งคำถามเชิงดูหมิ่นว่า ไม่ใช่กิจของสงฆ์ ไม่ใช่กิจของพุทธบุตร ที่นับว่าเป็นความท้าทาย ในการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์

ผลการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา 4 ระดับ

อย่างไรก็ตาม เมื่อมองการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาที่เกิดขึ้น สามารถสรุปได้เป็น 4 ระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับกลุ่มชน ระดับชุมชน และระดับสังคม สามระดับแรกเป็นการ

เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยตรง ส่วนระดับสังคมเป็นผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดโดยอ้อม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมส่วนล่าง หรืออาจจะแยกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับบุคคลและระดับชุมชน (สังคม) ในฐานะที่การพัฒนาชุมชนที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำ มียุทธศาสตร์การพัฒนาอยู่ที่ชุมชน (ชนบท) เป็นหลัก

ผลการศึกษาของ อนันต์ แม้นพยัคฆ์ (2549, น. 121-126) พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาชุมชนที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ แยกออกเป็น 2 ระดับ กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับบุคคลนั้น (พิจารณาผลที่เกิดจากกลุ่มสังคมจะสะสมทรัพย์เป็นตัวอย่าง) สามารถทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ใน 8 ด้าน คือ การบัญชี การวางแผนการใช้จ่ายเงิน พัฒนาระบบคิด การตรงต่อเวลา การเข้าแถวส่งเงิน การเตรียมเงินมาพอดี การเขียนสมุดมาเอง และการลด ละ เลิกอบายมุข จากการเปลี่ยนแปลงนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน (สังคม) ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยทำให้ชุมชนเกิดมีกองทุนหมุนเวียนภายในหมู่บ้าน ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง มีความสามัคคีกันมากขึ้น มีกองทุนสวัสดิการเป็นของชุมชน รวมทั้งทำให้ระบบนิเวศของชุมชนดีขึ้น ด้วยการร่วมกันขจัดขยะมูลฝอยที่กระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ ขยะที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ก็เก็บรวบรวมกันเพื่อนำไปขาย นำเงินมาจัดเป็นทุนสวัสดิการชุมชนต่อไป

ข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้สอดคล้องกับข้อค้นพบของ วิสัณัญญา ฤกษ์ไธสงค์ (2544, น. 77-87) กล่าวคือ กิจกรรมการพัฒนาบนฐานพุทธปรัชญาที่มีการปรับประยุกต์ใช้ให้สมสมัยสามารถนำชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในทุก ๆ ด้าน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านชุมชน ด้านวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสุขภาพ และด้านจิตใจ ซึ่งถือว่าเป็นการนำหลักพุทธธรรมกลับเข้าไปอยู่ในชุมชนและชีวิตจิตใจ ไม่มีความแปลกแยกกระห่างวิถีชีวิตกับวิถีพุทธ อีกทั้งเป็นการอธิบายคำว่า “บุญ” ใหม่ในนิยามความหมายที่ต่างไปจากเดิมเล็กน้อย แต่เป้าหมายยังคงเดิมคือ การชำระจิตสันดานให้หมดจดจากความเศร้าหมอง (โลภะ โทสะ โมหะ) เพราะบุญในที่นี้หมายถึง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเสียสละแบ่งปันทั้งแรงกาย-แรงใจเพื่อให้ชุมชนเกิดความสมัครสมานสามัคคีกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือกันทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนา

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาชุมชน (สังคม) ถึงแม้จะเป็นไปด้านดีหลายด้านก็ตาม แต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรคในการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ การขาดผู้นำทั้งผู้นำสงฆ์และผู้นำชาวบ้านที่มีความคิด

ก้าวหน้า มีวิสัยทัศน์ในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน (สังคม) ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ การดำเนินกิจกรรมของชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ รวมทั้งถ้ากิจกรรมกลุ่มมีการทำยอดบัญชี รายรับ-รายจ่าย การตรวจสอบบัญชี ก็มักจะมีควมบกพร่องไม่มากนัก โดยเฉพาอย่างยิ่ง เรื่องเงินสวัสดิการหรือเงินกองทุนอื่น ๆ เป็นเรื่องที่ต้องกระทำอย่างโปร่งใสตรวจสอบได้ (การพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์นักพัฒนามักจะมีจุดเน้นใน 2 เรื่องหลัก ๆ กล่าวคือ เศรษฐกิจและสังคม ฉะนั้น ผลการวิจัยที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรค จึงมักจะสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคเรื่อง ปากท้องและอบายมุขเป็นสำคัญ) อีกทั้งการขาดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมทักษะด้านต่าง ๆ เช่น ด้านบัญชี ค่าบำรุง เขียนสมุดเงินฝาก หรือการไม่มีจิตสำนึกในการทำงานของผู้มีส่วนรับผิดชอบ ด้านต่าง ๆ ปัญหาประการต่อมา ก็คือ หนี้เสีย ที่เกิดจากการขาดส่ง หรือยืมไปแล้วไม่ยอมส่งคืน ตามที่สัญญาไว้ ทำให้เป็นภาระของผู้ค้าประกันหรือของบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องที่จะต้องคอยผ่อนส่งให้ และปัญหาการขาดส่งของสมาชิกที่ติดธุระจำเป็นในวันเปิดทำการของกลุ่มสังจะสะสมทรัพย์ (วิสมัญญา ฤยไทสงค์, 2544, น. 88-89)

นอกจากนี้ ผลการวิจัยดังกล่าวยังสอดคล้องกับข้อค้นพบของ วิเชียร ชาญณรงค์ (2547, น. 106) ที่ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาและอุปสรรคของการพัฒนาชุมชน (สังคม) มักเกิดจากเหตุ ปัจจัย 3 ประการ กล่าวคือ (1) ธรรมชาติ หมายถึง ฝนแล้ง น้ำท่วม ที่ดินทำกินไม่เพียงพอ (นี่อาจจะ เป็นสาเหตุของปัญหา มากกว่า แต่ก็น่าสนใจว่าเป็นปัญหาและอุปสรรค เพราะ มีความเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก) ทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดังเช่น ผลงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษาวิเคราะห์กรณีกลุ่มน้ำแม่ ตาช้าง จ.เชียงใหม่” ของ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิกร) (2547, น. 424-425) ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาความขัดแย้งเรื่องทรัพยากรน้ำที่เกิดจากการขยายที่ทำกิน การเพิ่มขึ้นของ ประชากร และการขยายตัวของรีสอร์ท ผนวกกับความต้องการที่ไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ จนต้อง นำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการพุทธสันติวิธีเชิงบูรณาการด้วยข้อปฏิบัติแบบกลาง ๆ 7 ชุด กล่าวคือ การเจรจาตนเอง การไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง การไต่สวน การมีส่วนร่วม การใช้ อนุญาโตตุลาการ การใช้กระบวนการทางศาล และการออกกฎหมาย (2) คน หมายถึง ผู้ร่วมงาน และกลุ่มเป้าหมาย กลุ่มผู้เสียผลประโยชน์ ที่คอยขัดขวางการทำงานของพระสงฆ์ หรือแม้กระทั่ง กลุ่มผู้ไม่ยอมทำความเข้าใจในกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนา ที่ชอบดูหมิ่นเชิงเหยียดหยามว่า ไม่ใช่กิจของสงฆ์ และในการพัฒนาชุมชน (หรือสังคม) ของพระสงฆ์ก็มักมีการติดต่อกับองค์กร ต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ ก็จะถูกใส่ร้ายป้ายสีด้วยเรื่องราวอันเป็นเท็จต่าง ๆ นานา หรือกลุ่ม พระสงฆ์บางกลุ่มที่ไม่มีความเข้าใจกระบวนการทำงานของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะติด กับประเพณีดั้งเดิมของการเผยแผ่ธรรม ที่ทำงานอยู่แต่ในวัดหรือการเผยแผ่ธรรมเชิงรับ และ

(3) บุคลากรที่จะอุทิศกาย-ใจ เพื่อทำงานร่วมกันและสานต่อกิจกรรมที่ทำมาให้ต่อเนื่องไม่เพียงพอ ในขณะที่กิจกรรมงานพัฒนาได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หากจะกล่าวโดยสรุป เห็นจะได้แก่ (1) บุคคลทั่วไปขาดความเข้าใจในแนวคิดและรูปแบบกิจกรรมการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์นักพัฒนา (2) ความพร่ำมัวของบทบาทพระสงฆ์นักพัฒนาที่ทำให้บุคคลทั่วไปยังคงคลั่งใจ และ (3) จำนวนที่เพียงพอของบุคลากรและความร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ ทางสังคม (ดัดแปลงจาก แนวทางแก้ไข ปัญหาขบวนการธรรมยาตราของ พระมหาประยุติ เกร็มย์, 2548, น. 238-239)

การที่พระสงฆ์ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของตนแบบเดิมกลับมาพิจารณาบทบาทใหม่ตามบทบาทที่พระสงฆ์หลาย ๆ รูป หรือหลาย ๆ กลุ่ม ได้ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันและจะมีต่อไปในอนาคต ด้วยการปรับประยุกต์พุทธธรรมให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกผ่านกิจกรรมกลุ่มที่หลากหลาย เช่น การปลูกจิตสำนึกชุมชน ให้การเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ที่ถนัด การส่งเสริมคุณธรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม ให้คำแนะนำปรึกษาแก่ชุมชน เป็นต้น ถือได้ว่าเป็นแนวทางแก้ปัญหาและการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ถึงแม้จะเป็นเพียงระดับโครงสร้างส่วนล่างก็ตาม แต่ก็เป็นการจุดประกายความหวังให้แก่ชุมชนที่ไม่มีทางออกมากนัก ได้อาศัยการทำงานตามบทบาทหน้าที่ด้วยจิตสำนึกที่ดีของพระสงฆ์ พร้อมกันนี้พระสงฆ์ยังได้ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นต้นทุนทางสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณของชุมชนกลับคืนมา นำหลักธรรมที่เป็นคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม เป็นต้นว่า ความพอเพียง ความมีเมตตากรุณาต่อกัน ความสามัคคีกัน และการพึ่งตนเองกลับมาสู่จิตใจของคนในชุมชน และอาจจะขยายเป็นระดับประเทศได้ ซึ่งจะทำให้สังคมไทยมีระบบการพัฒนาที่มีความสมบูรณ์ตลอดโครงสร้าง (ลึก-บน-ล่าง) ทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

เพื่อให้เห็นความสอดคล้องของข้อค้นพบจากงานวิจัยระหว่างแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเป็นเป้าหมายแห่งการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอแผนภูมิสรุปข้อค้นพบจากงานวิจัย ดังแผนภูมิที่ 6.2 ต่อไป

การสำรวจเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่กล่าวมาในบทนี้ เป็นการวิเคราะห์-สังเคราะห์-ตีความข้อค้นพบจากงานวิจัยแต่ละเรื่อง ด้วยกรอบการศึกษาวิจัยแบบบูรณาการศาสตร์ ที่ผู้วิจัยเรียกว่า “พุทธบูรณาการศาสตร์” เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงแนวคิดพุทธปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์และสังเคราะห์บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ (ชุมชน) การวิเคราะห์และสังเคราะห์การประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมตามแนวทางพุทธปรัชญา และการวิเคราะห์และสังเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่อยู่บนฐานการพัฒนาเชิงพุทธปรัชญา ข้อค้นพบที่เกิดจาก

การวิเคราะห์-สังเคราะห์-ตีความในส่วนนี้ จึงอาจจะไม่ใช่ข้อค้นพบที่ครอบคลุมข้อค้นพบด้านแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการพัฒนาสังคมทั้งกระบวนการ แต่เป็นข้อค้นพบที่ผู้วิจัยมุ่งหวังเพื่อสะท้อนปรากฏการณ์การศึกษางานวิจัยดังกล่าว เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางการศึกษาวิจัยด้านนี้ (หรือด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง) ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอในบท 7 ต่อไป ที่เป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะตามรายละเอียดโดยลำดับ

แผนภูมิที่ 6.2

สรุปข้อค้นพบจากงานวิจัยด้านแนวคิด บทบาท และการประยุกต์ใช้

พุทธธรรมในการพัฒนาสังคม

